

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук Кафедра культурології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — бакалавр

на тему: **«АНАЛІЗ ФІЛЬМУ КІЙОСІ КУРОСАВИ «ТОКІЙСЬКА
СОНАТА»»**

Виконала: студентка 4-го року навчання,
Спеціальності
034 Культурологія

Лапшина Варвара Сергіївна

Керівник Капранов С. В.

Доцент, кандидат філософських наук

Рецензент Воробей О. С.

Кваліфікаційна робота захищена

3 оцінкою _____

Секретар ЕЕ _____

«_____» _____ 20__ р.

ЗМІСТ

Вступ	2
Вступне слово	4
РОЗДІЛ I. ІЛЮСТРАЦІЯ.....	6
РОЗДІЛ II. ТЛУМАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ ФІЛЬМУ	32
II. 1. Сасаки Рюхей.....	33
II. 2. Сасаки Такасі.....	39
II. 3. Сасаки Мегумі.....	45
II. 4. Сасаки Кендзі.....	51
РОЗДІЛ III. ЯКИМ ВИЯВИЛОСЯ ЗАВТРА: СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ПРОБЛЕМ, ЩО БУЛИ ПІДНЯТІ В ФІЛЬМІ	55
Висновки.....	64
Фільмографія.....	66
Бібліографія.....	67

ВСТУП

Актуальність. Широкий дискурс соціально-культурної проблематики фільму «Токійська соната» охоплює тематику японської повсякденності. З часом проблеми, до яких звертався режисер Куросава Кійосі в цій праці, загострилися та стали ще актуальнішими в зв'язку з погіршенням демографічної кризи та глобальних конфліктів, що пожвавили дискусію про необхідність змін в японському суспільстві та політиці.

Ступінь наукової розробки. Для дослідження були використанні безпосередньо фільм «Токійська соната» Куросави Кійосі, інтерв'ю з ним, праці, що розглядають питання сучасної японської культури, економічні праці для розуміння специфіки критики аспектів кризової економіки, роботи критиків та дослідників кінематографу, праці японських журналістів, що аналізують сучасний дискурс японської політики та інтерв'ю посла України в Японії Сергія

Корсунського для заглиблення в тему змін японського законодавства, пов'язаних з повномасштабним вторгненням Росії в Україну. Розглянуті аспекти стосуються корпоративної японської культури, проблематики гендерної нерівності в Японії, дискурсу переходу японців до індивідуалістичної культури, дискурсу зміни конституції та соціологічних аспектів другої половини доби Хейсей та теперішньої доби Рейва, проблематики сучасної японської ментальності.

Об'єктом дослідження став фільм «Токійська соната» режисера Куросави Кійосі та його контекст.

Предмет дослідження. Соціальні проблеми, що піднімаються в фільмі.

Мета та завдання. Метою даного дослідження виступає розширення контексту дискурсу проблематики «Токійської сонати» для глибшого розуміння, а також поглиблення знань про сучасну японську культуру та політику.

Метод. У роботі були використані теоритичні методи дослідження, а саме абстрагування, індукції, порівняльного аналізу, синтезу та вивчення літератури та статистичних даних.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, бібліографії та джерел. У першому розділі ілюструється та паралельно інтерпретується сам фільм та підкреслюються основні моменти. У другому розділі розглядається соціально-історичний контекст зображених в фільмі явищ та того, як це зображено в фільму. Третій розділ присвячений тому, як розвинулися проблеми, розглянуті в фільмі, та подається сьогоденний стан японського соціально-політичного простору.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Тривіально в рецензіях, аналізах фільму «Токійська соната» чи навіть в тематичних інтерв'ю з режисером Куросавою Кійосі завжди розмова починається зі згадування попередніх праць митця, що належали переважно до жанру жахів. Не можна заперечувати величезного впливу, що мав Куросава на розвиток жанру J-Horror 1990-2000-х років та його особливого значення, як творця інтелектуального та актуального в жанрі жахів. Проте, читаючи десятки праць, в яких фільм «Токійська соната» ніяково намагаються пов'язати з жанром жахів, мені видається недоречним та прикрим таке недооцінювання здатності до творчої різноманітності режисера. Жорстка соціальна проблематика його попередніх праць розширила межі J-Horror та виявилася дуже вдалим в наборі інструментів побудови атмосфери та емпатичного зв'язку з персонажами, проте це не може бути названо показовою рисою хоррор-фільму. Доволі легко випустити з поля уваги те, що введення соціально-політичної критики до тривіально-низького жанру «жахастиків» було частиною новаторства Куросави Кійосі, оскільки в подальшому його вплив, в тому числі і викладацький, сприяв поширенню використання цих методів, що можна бачити на прикладі робіт Сімідзу Такасі – його студента. Немає нічого дивного в тому, що режисер використовує соціальну проблематику в сімейній драмі, оскільки це є складовою його стилю.

Викладання в Токійському Університеті Мистецтв¹ доволі сильно вплинуло на ідеї фільму «Токійська соната». «*Надія*», за словами Куросави, «*що була зображена в фільмі, покладена на молодь*²». Працюючи зі студентами, він помітив, що їхнє мислення не наївне, але вони думають про ідеальне майбутнє, яке б хотіли реалізувати. Замість того, щоб стверджувати, що японська молодь безнадійна, Куросава Кійосі стверджує розуміння

¹黒沢 清 (Kiyoshi KUROSAWA) - 経歴 - researchmap. researchmap. URL: https://researchmap.jp/kurosawa.kiyoshi/research_experience (дата звернення: 16.05.2024).

² Hartzheim B. Master of more: an interview with Kiyoshi Kurosawa. UCLA International Institute. URL: <https://www.international.ucla.edu/asia/article/106374> (date of access: 16.05.2024).

відмінності між ідеями ідеального майбутнього і надій старших та молодших поколінь.

В одному з інтерв'ю, Куросава Кійосі зазначає вплив Одзу Ясудзіро на свою творчість, оскільки є великим поціновувачем його творчого доробку. Проте, створюючи «Токійську сонату», режисер прагнув дистанціюватися від наслідування Одзу. Тим не менш, Куросава визнає, що особлива увага до сцен сімейної трапези в фільмі є спадщиною японської традиційної драми³.

³ Ibid.

РОЗДІЛ I. ІЛЮСТРАЦІЯ ФІЛЬМУ КУРОСАВИ КІЙОСІ «ТОКІЙСЬКА СОНАТА»

Вступні титри фільму супроводжуються сценою-етюдом, знятою двома довгими планами. Куросава Кійосі послуговується подібною технікою в усіх своїх фільмах, дозволяючи глядачу бачити майже все, що відбувається в епізоді без обмеження уваги виключно на обраних моментах. Можна стверджувати, що на перший погляд побутовий та беззмістовний етюд є символічним віддзеркаленням ключової ідеї стрічки – невідворотних змін, які очікують замкнений архаїчний простір симулякру нуклеарної сім'ї, який не життєспроможний за сучасних обставин. Не випадково в центрі сцени постають дім сім'ї Сасакі та «мудра мати-хороша дружина» Сасакі Мегумі – вони являють собою тотожне явище побуту, безсуб'єктної декорації. Незачинені скляні двері під час сильної зливи пускають в будинок сильний протяг, що розкидає газети по кімнаті, і жінка не одразу помічає це. Безсумнівно, цей вітер символізує зміни, що вриваються в замкнений непорушний простір консервативної сім'ї. Це вітер свободи та, можливо, вестернізації, що спіткала долю японської ментальності та культури, – *Wind of Change*. Важливо зазначити, що відкриті саме двері чорного входу, що потім будуть використані Рюхеєм під час спроби непомітно повернутися додому після звільнення. Згодом Мегумі одразу кидається зачинити двері та витерти краплі дощу, що залили паркет. Вона старанно робить вигляд, що нічого не відбулося, намагаючись повернути все в початковий стан. Вмить з'являється щось (сховане від глядача) за скляними дверима, що змушує жінку зупинитися та відкрити двері знову – прийняти зміни. Таким чином трохи менше ніж за півтори хвилини режисер презентує синопсис фільму через титри.

Безпосередньо сюжет переходить до зав'язки – переламної події. Головний герой, *sarariman*, Сасакі Рюхей буденно проводить черговий день в офісі, незважаючи на те, що відбувається довкола. Він випадково бачить жінку в брючному костюмі, що в супроводі незнайомого чоловіка йде до кабінету

керівництва. Неназвана жінка та начальник Рюхея обговорюють перспективи скорочення трудового ресурсу компанії та заміни його на більш дешевий – з вихідців з Китаю. Її представник стверджує, що за кошти, які витрачаються на одного японського працівника, можна працевлаштувати трьох кваліфікованих китайців, акцентуючи увагу на їхньому прагненні та готовності підвищувати робочі здібності. Одразу після успішної співбесіди начальник викликає головного героя для розмови. Керівник повідомляє про бажання перенести адміністративний відділ до Китаю та починає розпитувати Рюхея про його навички та можливість працювати на іншій посаді корпорації. Пан Сасакі отримує попередження про те, що *«має бути задіяним в роботі на всі 100, інакше компанія буде вимушена його скоротити»*. На цьому розмова, яка, здавалося б, була радше попереджувальною, ніж такою, що ставить перед фактом звільнення, обривається зміною кадру. Попросивши в підлеглого пакет, Рюхей рішуче йде до робочого місця та збирає свої речі, що підсумовує незавершений діалог тим, що його все ж скоротили. Причинами цього можуть бути або передчасна налаштованість начальника звільнити Рюхея (м'який попереджувальний тон був лише частиною робочого етикету завуальованості), або ж особиста гордовитість головного героя, що в процесі подальшого знайомства глядача з ним розкриється в повній мірі.

Наступна сцена багатозначно зображає Рюхея в занедбаному клаптику Токіо під мостом, оточеному багатоповерхівками, будівельними майданчиками, з занедбаною бруківкою, зарослої бур'яном. Поблизу головного героя знаходяться поодинокі чоловіки середнього віку в однакових чорних костюмах офісних клерків, і на перший погляд невідомо чи поділяють вони ту саму долю звільнених сараріманів чи просто проводять обідню перерву в парку. Вони майже одночасно покидають свої місця, долучаючись до різноманітного натовпу на задньому плані – це однозначно відкидає версію того, що вони працевлаштовані, оскільки разом з безпритульними долучаються до черги роздачі обідів для нужденних. Незважаючи на помітний контраст, в цій сцені

превалює паралелізм, що змальовує безробітних сараріманів середнього віку старої формації тотожними з безхатніми, з бур'яном, з забутим будмайданчиком – з покинутими та не функціонуючими об'єктами. Рюхей випадково підслуховує розмову, в якій бідно вдягнений чоловік пояснює черговому клерку, що йому треба якомога швидше стати на облік до бюро працевлаштування, інакше опиниться в такому ж скрутному становищі. В згадану інституцію, пройшовши кілька поверхів черги, які демонструють скрутне положення країни та високий рівень безробіття, пан Сасакі приходить, коли вже закінчився час прийому. Дорогою додому Рюхей викидає пакети з офісним приладдям, вже маючи на меті приховати своє звільнення.

Пан Сасакі зустрічає свого молодшого сина, Кендзі, який повертається зі школи. Між ними не зав'язується розмова. Не зважаючи на спроби Рюхея заговорити про беззмістовні побутові речі, відчувається відсутність його інтересу до сина та холодність, формальність їхніх стосунків. Це припущення загострюється, коли Кендзі заходить до дому через вхідні двері, а Рюхей – через чорний вхід, це не викликає жодних питань в сина, лише дружині здається це дивним. Під час ніякових розпитувань помітно, наскільки пан Сасакі спантеличений та розгублений в своїх намірах приховувати факт звільнення. Наступного дня, під час сніданку, він ховається за газетою, ігноруючи сина та дружину, а потім поспіхом йде «на роботу», зазначаючи, що повернеться пізно. Рюхей загублений та не розуміє, що далі робити, та в якому він положенні. Дивлячись на ранковий потік натовпу людей до роботи, в своєму чорному костюмі він нерішуче долучається до нього та намагається злитися з оточуючими. В нього все ще є сподівання, що можна все швидко та легко виправити, та він вірить в неочевидність власної брехні.

На цій хиткій ноті увага стрічки перемикається на синів Сасакі. Спочатку фільм вперше представляє старшого сина Такасі, що доволі пізно, акцентуючи на його відчуженості від сім'ї та певному нонконформізмі. Нетиповий юнак з довгим волоссям, що разюче відрізняє його від оточуючих і на вулиці, і в

родинному колі, повертається додому по обіді на мотоциклі друга. Привітавшись з матір'ю, Такасі одразу поспішає до своєї кімнати спати. Емоційною скутістю та прагненням до мінімальної комунікації з Мегумі, він нагадує свого батька, повторюючи його патерни унікаючої поведінки.

Наступна сцена змальовує буденне шкільне життя семикласника Кендзі. Під час уроку приховано від вчителя Кобаясі однокласники передають масивний журнал з компіляцією манги класом, під партами. Коли до рук Сасакі потрапляє книга, це помічає педагог та покладає на нього всю провину. Окрім публічного приниження, вчитель б'є учня та голосно заявляє про те, як огидно саме явище читання манги. Найважливіше в цій сцені виявляється в нонконформній поведінці Кендзі та конфлікті зламаної комунікації між дорослими та дітьми. Кобаясі не може нічого протиставити запереченням Сасакі стосовно того, що це несправедливо карати та принижувати виключно його за те, що він просто передавав журнал. Використовуючи авторитет дорослого та перевагу вищості соціальної позиції вчителя над учнем, він не лише ігнорує будь-які спроби адекватного осмислення конфлікту, він навіть вдаряє учня по голові. Відповіддю на нездатність навіть вислухати стає зауваження Кендзі про те, що він сам бачив Кобаясі з подібним журналом манги, але непристойного характеру, з назвою «Еротоманія». Цей жест оприлюднення особистого життя перед всім класом (який, чесно кажучи, виявився єдиним способом дати відсіч в принизливій конфронтації) повністю руйнує авторитет Кобаясі, як вчителя, через що його учні починають його цькувати. Натомість, Кендзі здобуває прихильність та авторитет серед однокласників, проте не відчуває радості від цього. Після уроків він приходиться до Кобаясі до спортивної зали (він там перевіряє роботи, цькування зайшло настільки далеко, що він був вимушений покинути класну кімнату), щоб вибачитися та визнати власну неправоту. Кобаясі каже, що краще буде ігнорувати одне одного після цього, до кінця навчального року. Без приниження та втрати авторитету він не здатний сприйняти свою неправоту,

почути будь-кого та поводить себе зверхньо по відношенню до інших, поки вони є. Дорогою додому Кендзі спостерігає за чужим заняттям піаніно – це захоплює його та він вирішує, що хоче також почати вчитися грі на клавішних, що стає головною сюжетною лінією його арки.

Тим часом, Рюхей отримує дві пропозиції роботи на біржі праці, проте відхиляє їх, оскільки вакансія охоронця на заводі та менеджера в торговельному центрі здаються йому недостатньо престижними та він сподівається знайти щось відповідне його попередній посаді. Працівник біржі праці запевняє його, що вакансій адміністративних директорів в них немає. Пан Сасакі поки що вважає надмірно принизливим запропоновані роботи, тому знову йде додому ні з чим. Зустрівшись знову з молодшим сином, він вже навіть не починає говорити. Вдома Рюхей віддає «зарплатню» дружині, роблячи вигляд, що він все ще працевлаштований. Мегумі звертає увагу на зламаний обігрівач, посилюючи напруженість награної ролі чоловіка, але потім каже, що наступного разу, коли він отримає премію, вони куплять новий.

Під час сімейної вечері, знову за відсутності Такасі, Кендзі наважується почати розмову з батьками про свій намір вчитися грі на піаніно. Рюхей відповідає жорсткою відмовою, без вагомого пояснення, просто тому що це «примха». Мегумі пропонує заняття музикою в школі як компроміс, але чоловік відмовляє навіть стосовно цього. Це пояснює динаміку стосунків в сім'ї Сасакі: напруженість та мовчазність з батьком та більшу довіру до матері. Рюхей встановлює авторитет в сім'ї за рахунок обмеження інших, зверхності та відмови від діалогу, що нагадує попередній приклад конфронтації з вчителем Кобаясі. Важливо зазначити, що батько навіть не вигадує причину відмови. Наступного дня, Такасі знову приходиться вже вдень додому та їсть в присутності матері. Складається враження, що той навмисно уникає компанії батька, оскільки з віком та роботою може дозволити собі бути відсутнім. Мегумі показує йому своє нове водійське посвідчення і на питання навіщо воно їй, якщо та все одно не буде керувати автомобілем, відповідає, що буде

використовувати як просто посвідчення ідентичності. Цей символічний момент можна назвати початком її особистої арки та конфлікту.

Під час сцени обіду Рюхея з безпритульними камера демонструє довгу чергу, в якій серед неохайних безхатків кидаються в око чоловіки в офіційних чорних костюмах: спочатку це здається дуже незвичним та одиничним явищем, але оператор йде за напрямком черги, знімаючи все більше цих особливих клерків. Це доволі делікатно посилає на те, що подібні випадки приховування власного безробіття є набагато більш поширеними, ніж здавалося раніше, хоча спочатку виникає враження про унікальність та нетиповість трагедії головного героя. Доїдаючи обід з одноразової паперової тарілки, Рюхей загортає її кілька разів, з соромом ховаючи її. Повз нього проходить черговий сараріман, який звертає увагу на пана Сасакі, повертаючись до нього. Таким чином Рюхей зустрічає свого шкільного друга Куросу. Спочатку вони розігрують ролі працевлаштованих та успішних сараріманів одне перед одним, але вмить це переривається телефонним дзвінком Куросу. Коли той бере слухавку, з його кишені випадають маркери, наче натякаючи на те, що щось в цьому образі нецільне та неідеальне. Після завершення розмови, Куросу ненав'язливо, наче без причини, питає в Рюхея про чергу до безплатних обідів, і пан Сасакі наважується запитати, *чи той часом не безробітний*. Правда розкривається, і шкільний приятель зізнається в тому, що це так. З цього моменту пан Сасакі більше не здається загубленим, він отримує надію разом з рольовою моделлю свого товариша, адже на момент зустрічі Куросу успішно приховує власне безробіття вже 3 місяці, що означає, що це можливо. Рюхей більше не почувається виключеним та самотнім, поглиблюючи знання з того, як правдоподібніше обманювати сім'ю стосовно працевлаштування, імітуючи робочі дзвінки.

В той самий час Кендзі спостерігає за анархією у власному класі після приниження вчителя Кобаясі, відчуваючи провину за скоєне, визнаючи свої помилки. Водночас, так само як і батько, він також стверджує нові орієнтири в

своєму житті, знаходячи зламаний синтезатор на смітнику. Він не полишає свого бажання вчитися гри на піаніно, проте тепер усвідомлює, що, на відміну від оточуючих однолітків, *покладатися може лише на самого себе*. За чергової вечері, мати каже, що передасть йому гроші на сніданки, що, як потім виявиться, Кендзі також використає заради своєї мрії.

Мегумі готує пончики до вечірнього столу, але щоразу як вона пропонує їх членам сім'ї, вони відмовляють: Кендзі занадто поспішає до своєї кімнати ховати знайдений синтезатор, а Рюхей, що заснув перед телевізором, переглядаючи передачу про зростаючу економіку Китаю, навіть не реагує на слова дружини. Цей момент одним з перших порушує питання доцільності жертви головної героїні своїм життям заради становлення домогосподаркою. В ситуації відсторонення кожного члена родини одне від одного, нездатності ні покладатися одне на одного, ні підтримувати, навіть традиційна роль дружини-матері видається мазохістською та не затребуваною, навіть за умови того, що Мегумі робить те, що начебто повинна. Вчергове у фільмі відчувається мотив критики формальності наслідування архетипів патріархальної нуклеарної сім'ї, її фальшивості та безглуздості.

Під час сну опісля вечері Рюхея мучать кошмари, він нервово здригається в кріслі. Скоріше за все, це нічне жахіття пов'язано з неймовірним тиском та стресом, який головний герой переживає внаслідок брехні власним близьким про роботу, його неймовірно сильно напружує боязнь розкриття правди. Дружина турботливо будить свого чоловіка, намагаючись ласкавим тоном його заспокоїти, але на його обличчі, здається, від присутності поряд жінки, страх лише наростають, відчуття цього посилюється через світло з вікна, що тривожно мерехтить на обличчі Рюхея.

Наступної сцени Кендзі навідується до дому вчительки гри на піаніно пані Канеко, де платить гроші, які ввечері віддала мати на сніданки, та домовляється про заняття. Викладачка просить школяра продемонструвати

його навички, але вміння Кендзі залишаються інтригою. В момент, коли глядач мав вперше почути його гру, кадр змінюється.

За відсутності роботи, під звуки сирени за вікном, Такасі накриває на стіл. В цьому моменті максимально яскраво відчувається бажання старшого сина дистанціюватися від батька: в довгому статичному плані Такасі прагне навіть покидати межі кадру, коли Рюхей з'являється в протилежній його половині, а потім за столом він ховається від нього за читанням книги, поки мати не попросить його її прибрати. За обіднім столом вперше за весь фільм вся сім'я збирається разом і кожен напружено очікує, коли батько візьме з холодильника пиво, довго його наливатиме у склянку, зробить кілька ковтків та нарешті почне їсти. Ніхто не може приступити до трапези до того, як голова сім'ї не почне обід тривіальним побажанням «Ітадакімас⁴» — патріархальна повсякденна традиція японських сімей зображена якомога довшою та затягнутою з метою показати, як за всіх обставин Рюхей зберігає формальний авторитет, а сім'я Сасакі – сувору ієрархію. Саме технічне виконання виходить на лаконічний діалог з глядачем, ставлячи питання: «Навіщо це все?» і багатозначно не даючи на нього відповіді. Кожному, окрім Рюхея, в цій сцені ніяково, але всі мовчать, озираються довкола, в незручному та беззмістовному очікуванні, в результаті чого тривіальний ритуал вираження поваги до патріарха виглядає, як смакування ним своєї неповаги, нехтування та споживацького ставлення до інших членів сім'ї.

Стоячи разом в нескінченній черзі в центрі працевлаштування, Куросу, стривожений підозрами про те, що дружина здогадується про безробіття через ранні повернення додому, звертається до пана Сасакі по допомогу, а саме запрошує його, як колегу, на вечерю. Під час трапези відчувається напруга та недосказанність, незважаючи на спроби Рюхея згладжувати конфлікт. Куросу з претензією питає дружину, чому та не замовила суші в ресторані, і тікає від

⁴ «Їстиму з вдячністю» - уточнення від керівника.

сім'ї, щойно отримує черговий несправжній дзвінок. Скоріше за все, вибір домашньої їжі був зумовлений фінансовими труднощами. Дружина Куросу розпитує Рюхея про понаднормову роботу в компанії, що означає, що підозри в неї справді наявні. Напруга зберігається навіть після короткого награного діалогу між «колегами» про націнки. Нічого не відповівши на питання доньки Куросу: *«Вам теж так важко?»*, Рюхей повертається додому. Він усіяко протистоїть руйнуванню ілюзії непохитності постійної брехні та можливості адаптації до неї, ігноруючи депресивну реальність того, в що перетворився сімейний побут Куросу. Його друг перебуває в такому ж самому напружені та живе у страху перед власною дружиною та донькою, проте варто зазначити, що за такої гендерної специфіки здається мала бути б відсутня складова гіпертрофованої важливості авторитету. Тим не менш, так само розкриття брехні понесе для Куросу жахливі втрати – остаточне знищення його чоловічого Его. Водночас розуміння цього аспекту проблематики безробіття поглиблює і контекст трагедії головного героя, який поки що не до кінця усвідомлює скрутність свого становища. Можливо тому що все ще не настільки критично, як в Куросу. Дорогою додому, Рюхей в діловому костюмі зустрічається з машиною, що проїжджає по вузькій вулиці, та водій його об'їжджає. В подальшому ця мала деталь матиме більший сенс.

Зайшовши додому, головний герой відмовляється від вечері та залишає на самоті втомлену дружину, що, судячи з дрімоти на дивані, чекала на нього. Він зникає, піднімаючись сходами до другого поверху, а Мегумі піднімає руки та кілька разів промовляє до пустоти *«Підійміть мене, будь ласка»*. Вкотре це ілюструє загальну ситуацію в сім'ї Сасакі, за якої ніхто не може покладатися на батька, який, незважаючи на це, зберігає авторитет та вплив на життя близьких. В структурі цієї патріархальної системи Рюхей зберігає привілеї, по суті не виконуючи жодних обов'язків, оскільки, радше за все, єдиний з них, до якого він апелював, полягав у фінансовому забезпеченні родини. Відповідно втрата роботи має означати і втрату привілеїв, оскільки обов'язок утримання

сімейного благополуччя не виконується. По суті робота для Рюхея грає роль важеля впливу та виправдання економічного і психологічного насильства до своїх близьких, що робить сім'ю Сасакі дисфункціональною. Тобто, відчуженість та недовіра інших членів родини здебільшого зумовлені поведінкою та світобаченням патріарха.

Наступного дня вперше Рюхей приходить на співбесіду до компанії, пов'язаної з караоке-барами, і виявляється абсолютно непідготованим до неї. Робоча етика змінилася з тих часів, коли Рюхей будував свої уявлення про неї: під час інтерв'ю менеджери вимагають демонстрації чи оголошення конкретних сильних сторін, що можуть бути корисними компанії. Недостатньо просто назвати свою попередню посаду, щоб отримати роботу. Пан Сасакі не може апелювати до своїх здібностей, в нього немає жодних досягнень, що в результаті закономірно призводить до відхилення його кандидатури.

Після невдалої спібесіди Рюхей виміщає своє обурення на битті сміття палицею, відчайдушно чіпляючись за сумку, що з кожним ударом злітає з плеча та майже падає на землю. В інтерв'ю з режисером Кійосі Куросавою, інтерв'юер новинного ресурсу movieweb загострив увагу на цій сцені, а саме на сумці головного героя. Сам режисер підтвердив припущення про те, що ця деталь стала ще одним символом зникаючого авторитету Рюхея в своєму житті, який він відчайдушно намагається зберегти⁵. Повною протилежністю Сасакі в цьому моменті душевного надриву знятого довгим статичним планом видається його друг Куросу, що меланхолійно сидить на стільці, розмірковуючи про безнадійність їхньої ситуації:

«Ми з тобою на кораблі, що поступово йде на дно. Рятувальні човни вже давно упливли, а вода вже піднялася до підборіддя. Ми розуміємо, що надії на порятунок немає, але продовжуємо шукати вихід, тому що йти під воду хоробрості не вистачає...»

⁵ movieweb. Tokyo Sonata - Exclusive: Kiyoshi Kurosawa video, 2010. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IouJIN28oA0> (date of access: 15.02.2024).

На фоні в металевій діжці горить багаття, підкреслюючи відчуття критичності точки, в якій опинилися герої. Позбавлений розуміння цього, Рюхей по дитячому наївно питається, чому ж їх не беруть на роботу. Куросу відповідає: *«Тому що човни упливли»*, підводиться зі стільця та зливається з потоком безхатніх, що разом прямують кудись, полишивши будь-яку надію на спроби видаватись успішним працевлаштованим клерком. Виявилось, що не тільки він був певною емоційною опорою для Рюхея – цей зв'язок працював в обидва боки, друзі жилися надіями, дивлячись на приклади одне одного, розділяючи складнощі та радощі між собою. Вимучений довгою непроглядною кризою свого життя, Куросу сприйняв невдалу співбесіду товариша набагато гостріше за нього самого.

Паралельно з цим, Мегумі обирає автомобіль у салоні. Консультант неодноразово фокусується в своїх рекомендаціях та коментарях на виборі «машини для сімейного дозвілля». Пані Сасакі звертає увагу на легкове авто з відкидним верхом, але продавець одразу відмовляє, говорячи, що зазвичай цю модель купують в якості другого автомобіля, а не для сімейного відпочинку. В цій короткій розмові яскраво проілюстровано патріархальність суспільства, що сприймає жінку середніх років лише через призму відданості сім'ї, як дружину та як мати, і це вважається нормальним. По дорозі додому, Мегумі бачить, як в компанії безхатніх Рюхей та Куросу їдять разом обіди для нужденних. Вона одразу розуміє, що це означає, розкриваючи брехню власного чоловіка.

Увага перемикається на старшого сина, Такасі, вперше демонструючи його рутинні нічні зміни. З другом юнак роздає рекламні листівки, проте ніхто не зацікавлений в тому, щоб навіть взяти одну. Розлючені тим, що жодний флаєр не вдалося віддати, друзі їдуть на мотоциклі до пішохідного мосту, де викидають всі листівки у річку. Сцена завершується апокаліптичними юнацькими фантазіями про «руйнівний землетрус, що переверне все з ніг на голову» та політичні амбіції. В них відсутня надія на те, що демократичних інституцій може бути достатньо для того, щоб змінити стагнаційний лад їхньої

країни. Для того, щоб уможливити зміни, вони вбачають потребу в великому потрясінні, необхідності перебудови для того, щоб нарешті трансформувати панівну виснажливу систему цінностей, життєвих орієнтирів та ментальність.

Тими ж днями пані Канеко після телефонної розмови з чоловіком про судові процеси розлучення поспішає завершити заняття з гри на піаніно. Дещо зверхньо вона пояснює Кендзі, що її чоловік став їй чужим і це лише частина сімейного життя, що іноді люди покидають її межі. Юнак намагається її підтримати та говорить, що *розуміє її та знає, що вона відчуває*, оскільки її роздуми про розлучення резонують з його досвідом проживання в дисфункціональній родині. Так чи інакше, обидві ситуації між цими персонажами полягають у виключенні патріарха зі свого життя, у почутті відчуження від когось, хто мав бути близьким. Рідні люди стають чужими. Пані Канеко заперечує будь-яку можливість розуміння з боку Кендзі.

Вдень Такасі звертається до матері з проханнями дати батьківській дозвіл з підписом документів про його долучення до військової служби в армії США, як неповнолітнього. Він також зазначає, що раніше іноземці не могли служити в американській армії і це нововведення, що прийшло з нещодавніми змінами в законодавстві. Такасі ставить матір просто перед фактом, вже прийнявши рішення, не намагаючись навіть обговорювати. Насправді, йому навіть не потрібен батьківський письмовий дозвіл, оскільки *є організації, які можуть улагодити це питання без участі батьків*. Тим не менш, Мегумі ставить підпис, про що стає відомо поза кадром, коли Такасі стає в довгу чергу з японських молодиків до медоглядової комісії. Старший син прагне покинути рідний будинок та навіть свою рідну країну якомога швидше. Він вже давно не розраховує на розуміння батька і тому звертається особисто до матері, підтверджуючи її роль як модератора в сім'ї.

Під мостом, де роздають безкоштовні обіди для безхатніх, суттєво побільшала кількість чоловіків середнього віку в ділових костюмах – в кадрі безробітних клерків стільки ж як і безпритульних в лахміттях. Рюхей ніде не

може знайти Куросу, тому вирушає до нього додому. Біля входу до будинку, головного героя зустрічає покоївка, що прибирає квіти та пояснює, що подружжя Куросу померли від отруєння газом. *Подвійне самогубство, хоча дружину він примусив за її словами.* Шокований Рюхей поспіхом уходить, але зустрічається з донькою Куросу, що проходить повз зі старшим родичем. Вона так само багатозначно дивиться на чоловіка, так само, як коли той вечеряв в їхньому домі. Вірогідніше за все, невдала співбесіда стала каталізатором цих трагічних подій. Дивлячись на досвід товариша, асоціюючи себе з ним, Куросу впав у глибокий відчай та позбувся будь-яких надій коли-небудь подолати ці труднощі, тому він позбавив життя себе та дружину, залишивши доньку сиротою. Ототожнення себе з другом, як зазначалося раніше, працює в обидві сторони і травма та жах, який пережив Рюхей від усвідомлення самогубства Куросу, змушує його замислитися над тим, що той шлях, яким вони вдвох йшли, веде до одного результату.

Повернувшись додому, Рюхей зустрічає дружину і ми бачимо їхню першу за фільм взаємодію після розкриття його брехні. Вони напружено обмінюються поглядами, поки Мегумі не покличе чоловіка серйозно поговорити. За столом у напівтемряві Такасі, стискаючи стопку паперів, очікує на батька, він лише просить його підписати документи, не коментуючи їхнього змісту. Швидко продивившись крізь надруковане, Рюхей в звичній манері строгого батька заперечив, сказавши, що *забороняє йому йти до армії, бо ростив його для щасливого життя.* Такасі відповів тим, що прагне захищати інших та не розуміє, чому лише він має жити щасливо. Між батьком та сином стається повноцінна конфронтація. Рюхей починає агресивно захищати свою позицію, говорячи, що *йому начхати на світ, він (як патріарх) захищає обох синів та дружину.* Такасі відмовляється від «захисту батька» та каже, що *саме через таких як він Японія перебуває в такому стані.* Японія знаходиться під захистом армії США, юнак прагне долучитися до неї, розуміючи, що несе відповідальність за свою країну. Можливо, певною мірою, змальована в фільмі

позиція хлопця вже натякає на деяку невпевненість в Сполучених Штатах, як в протекторі іншої держави, вже ставиться під питання Американська світова гегемонія, тому персонаж і прагне до самостійності та власної відповідальності. Розлючений Рюхей виганяє Такасі з дому, але мати зупиняє сина та примушує чоловіка до діалогу. Рюхей намагається вмовити сина залишитися в Японії, але він не бачить жодних перспектив в своїй батьківщині. Розмова знову переростає у словесну бійку, і врешті решт Такасі питає, *що саме батько робить для захисту своєї сім'ї*, як той сам сказав. Рюхей нічого не може відповісти. Такасі йде збирати речі. Подружжя напружено безслівно переглядається. Погляд Мегумі сповнений розчарування та втоми. Мимохідь вмонтований кадр, як Кендзі закриває двері до своєї кімнати, натякаючи на те, що той підслухав розмову.

Наступної сцени, після чергового заняття, пані Канеко говорить з Кендзі про його виключений вроджений талант до музики та про те, що йому треба замислитися над вступом до музичної школи. Вона хоче поговорити з його батьками, але просить почекати та дати йому змогу самому сказати про це рідним, адже *зараз в сім'ї все не дуже добре*. Здається вони порозумілися та завдяки діалогу зможуть уникнути неприємностей.

Рюхей знову приходиться до бюро працевлаштування, проте цього разу поводить ся різче інакше. Йому пропонують роботу прибиральником в торговельному центрі, він одразу каже, що готовий працювати в будь-який час та готовий одразу вийти на роботу. Травма від втрати друга та страх вчинити так само як і той позбавили Рюхея перебірливості та пихи. Спішно головний герой поспіхом перевдягається в уніформу в одному з коридорів ТЦ разом з іншими працівниками, що виглядають однаковими за віком – чоловіки середніх літ, що може натякнути, що вони також у відчаї погодилися на низькооплачувану принизливу працю. Незважаючи на квапливість, Рюхей останнім перевдягається в помаранчеву форму, вигляд якої безсумнівно асоціюється з американською тюремною роботою. Після пояснення про те, як

застосовувати очисні засоби, пану Сасакі наказують почати роботу з прибирання брудної чоловічого громадського туалету. Це найнижча точка його життя, найбільше приниження, смерть внутрішнього почуття авторитету, на чому режисер акцентує затягнутими планами.

Ввечері Мегумі проводить останні моменти зі старшим сином в аеропорту перед його відправленням. Тільки мати супроводжує Такасі, як єдина людина в сім'ї, на яку він може покладатися. Немає пояснень, чому Рюхей та Кендзі не долучилися до прощання, тому залишається лише припускати, що батько або працює, або ображений на сина, принципово не прийшов. Враховуючи, сімейну динаміку стосунків Сасакі, Рюхей міг спробувати приховати від молодшого сина те, як старший пішов йому наперекір, щоб позбавити того навіть знання про такий випадок. Схвильовано Мегумі просить Такасі писати їй та бути обережним, проте він думає зовсім про інше. Після нервової паузи доволі різко син питає матір, *чому вона не розведеться з батьком*, а потім навіть не отримавши відповіді, сказав *розвестися з ним, адже вона ще добре виглядає*. Такасі каже, що це єдине що його хвилює. Мегумі видаються його слова чимось різко неправильним і вона питає його: *«Хто ж тоді буде вашою мамою?»* – це її головна мотивація продовжувати існування дисфункціональної сім'ї – те, що вона відчуває власну відповідальність на обов'язок бути матір'ю/дружиною. Він відповідає, що немає різниці. Звісно у відповідь Мегумі відмовляє, але все одно залишається певний осад невпевненості після цієї відвертої та прямолінійної розмови. Такасі забирає валізи та вони з матір'ю мовчазно йдуть до автобусу. На прощання, дивлячись на маму через вікно автобусу, старший син, як військовий, віддає їй честь, не розуміючи, якого болю їй завдає рішення відпустити його.

Після робочої зміни Рюхей перевдягається в звичний діловий костюм, поки інші працівники міняють форму на звичайний повсякденний одяг, що натякає на те, що попереднє враження ототожнення інших прибиральників з головним героєм було хибним. Поправляючи краватку в чоловічій вбиральні, з

насторогою Рюхей дивиться на сарарімана, що заходить до кабінки. Це розширює наративний символізм одягу в фільмі, як показнику статусу чи, навпаки, маскуванню справжнього соціального положення.

Тими днями, після від'їзду Такасі, мати прибирає в його кімнаті з ностальгією дивлячись на довгу риску накреслену на підлозі, що веде до напису «державний кордон», що «відділяє» частину кімнати від тих, хто може до неї зайти. Мегумі не порушує особистого простору сина навіть після того, як він покинув рідний дім. Вона йде до кімнати Кендзі, але помічає, що риска «державного кордону» знаходиться на порозі, фактично забороняючи рідним втручатися в його простір зовсім. Наступної сцени мати викликають до школи для розмови з вчителем Кобаясі. Він повідомляє про борг Кендзі за сніданки в 3 місяці та постійні прохання піти раніше з уроків. Коментарі про випадок з цькуванням лише посилює хвилювання Мегумі – вона зовсім не розуміє, що відбувається з її сином та чому він так віддалився від неї. Без стуку вона заходить до кімнати Кендзі, коли він грав на зламаному синтезаторі, і той поспіхом ховає інструмент. Знервована, мати починає допитувати його стосовно того, куди він витрачав гроші, і той зізнався, що витратив їх на заняття з гри на піаніно. Кендзі обіцяє відпрацювати та повернути гроші, очікуючи, що його будуть сильно сварити, але Мегумі радше виявляє нерозуміння того, чому він не звернувся до неї по допомогу. Вона схвалює його захоплення та говорить йому, що допоможе з оплатою занять. Кендзі просить матір не говорити батьку про це, тому що він ніколи не дозволить йому грати. Вона погоджується.

Проте обставини складаються найгіршим чином. Повертаючись додому, Рюхей перевіряє поштову скриньку, де знаходить лист від пані Канеко. Її зверхнє рішення проігнорувати прохання Кендзі призводить до жахливих наслідків. Батько лютує, але мати намагається його заспокоїти та просить не сварити сина, він запевнив її, що не буде. Рюхей одразу ж кидається на Кендзі з агресивними питаннями, на які той нічого не відповідає, і розлючений

мовчанням, чоловік починає бити його. В процесі сварки син каже, що не було сенсу навіть говорити з батьком після того, як той сказав, що забороняє ходити на заняття з гри на піаніно. На це чоловік починає маніпулювати тим, що Кендзі нібито мав піти йому наперекір, а *не ховатися в сподіванні не бути спійманим*, і тоді б він отримав дозвіл. *«Що я більше за все ненавиджу – так це боягузливість»* – промовляє Рюхей, ховаючись за газетою. Важко позбутися відчуття, що він звинувачує сина в тому, що робить сам з моменту втрати роботи.

Ознайомившись зі змістом листа, Мегумі спонукає чоловіка замислитися над потенціалом Кендзі, але той відмовляє, називаючи слова про талант хлопця – маячнею, разом з тим, посипаючи образами пані Канеко. Син заступається за вчительку, але отримує лише більше агресії на свою адресу. Згодом, Кендзі каже: *«Добре, я перестану грати, але залиш мене в спокої»*, і Рюхей знову б'є сина, звинувачуючи його в брехні, прирівнюючи до неї неповідомлення батьків про заняття. Натомість хлопець відповідає: *«Це ти постійно брешеш»*, чим вганяє батька в холодний піт, ненавмисно надавши на його постійний страх розкриття брехні, але потім той продовжує: *«Ти брешеш, коли кажеш, що слухаєш мене. Скільки б я з тобою не говорив, ти не змінити свого рішення. Ти такий самий, як наш шкільний вчитель, тобі б тільки лекції мені читати та бити»*. У відповідь на розкриття та пряме вказування на недолугі маніпуляції, Рюхей знову б'є сина. Матір стає на захист Кендзі, наказавши чоловікові не бити його, відправивши дитину до кімнати.

Мегумі вимагає від Рюхея пояснень, за що він вдарив сина та чому забороняє йому грати. Він відповідає: *«Я вже сказав «ні» і тому не можу сказати «так», інакше постраждає мій авторитет»*, а потім додає, що з Такасі був занадто м'яким і тепер все має бути інакше, щоб привити Кендзі повагу до батьків, та каже, що дружина повинна його підтримати. Мегумі довго дивиться на чоловіка і каже, що бачила його нещодавно в черзі за їжею для безхатніх, питаючи чи він справді втратив роботу. Рюхей шокований тим, що

вона знала, але нічого не говорила. *«Тому що якби я сказала, постраждав би твій авторитет»*, – відповідає дружина, символічно дивлячись на чоловіка зверху вниз.

В момент напруженої тиші між подружжям Кендзі прибігає зі своєї кімнати зі зламаним синтезатором, який демонстративно кидає в батька і тікає назад, до другого поверху. Рюхей біжить за сином. Мегумі втомлено сідає в крісло, важко та дратівливо зітхаючи, але це передчуття меланхолійної сцени рефлексії жінки над ситуацією переривається шумом глухих ударів. Кендзі падає зі східців вниз. Мати кидається до сина і кричить чоловікові, що спускається спішно вниз східцями, викликати швидку, але замість того, щоб зробити терміновий дзвінок, Рюхей починає виправдовуватися, що хотів піймати сина. Мегумі криком повторює свій наказ.

Чекаючи в лікарні на сина, мимоволі подружжя слухає телевізійні новини, що повідомляють про розширення території введення бойових дій на Середньому Сході та мобілізацію добровольців армії США на фронт. Ведучий зазначає, що серед тих, хто відправиться на війну, будуть 138 громадян Японії, що долучилися до армії нещодавно. Далі на телебаченні демонструють репортаж з опитуванням співвітчизників про їхню думку щодо участі японців у воєнних діях. Мегумі з Рюхеєм мовчать, але за виразами їхніх обличчя видно як болісно їм слухати такі тривожні новини. Відпускаючи з кабінету Кендзі з перев'язаною бинтами головою, лікар каже стурбованим батькам, що в того лише незначний струс мозку. Після короткого епізоду принизливої роботи Рюхея, увага фокусується на Мегумі та її тривогах, що подається через сцену кошмарного сну про неочікуване повернення Такасі з фронту з натяком на наявність в нього ПТСР. Прокинувшись, жінка телефонує до Міністерства внутрішніх справ Японії, питаючи, чи можливо вирішити питання безпеки сина-добровольця в армії США. Очікувано, їй відповідають відмовою.

Під час наступного епізоду прибирання Рюхеєм чоловічої вбиральні (що примітно, він не надягає рукавичок, працює голими руками), чоловік знаходить

конверт з великою сумою грошей в одній з кабінок туалету. Ця подія вже натякає на переломний момент історії, після якого життя сім'ї Сасакі кардинально зміниться. В очікуванні того, що з масивною пачкою грошей в кишені Рюхей рішуче піде звільнитися чи планувати, що робити з фінансами, глядач зустрічає нове потрясіння. Випадково в холі торговельного центру головний герой в помаранчевій формі прибиральника зустрічає свою дружину. Шокована Мегумі не має слів, поки не менш наляканий розкриттям Рюхей незв'язно кричить: *«це не те, що ти думаєш»* перед тим, як боягузливо втекти.

Вперше фільм звертається до нелінійної оповіді, показуючи події, які сталися трьома годинами раніше. Вертикальний текст японською з'являється у відкритих скляних дверях заднього входу в будинок, що знову впускають в дім сильний вітер, як у вступних титрах, і Мегумі так само поспішає їх закрити. Судячи з того, що вона несе багато миючих засобів, прибирання завершено та жінка поспішає сховати їх кудись. З-під сходів на неї раптово нападає чоловік в чорному одязі і масці, закриває її рот та погрожує ножом. Наступним кадром камера вже перебуває на вулиці, крізь панорамне вікно та двері заднього входу показуючи те, що відбувається у вітальні. Зв'язана зеленим скотчем, Мегумі лежить на підлозі, поки Грабіжник метушиться кімнатою, наводячи в щойно прибраній оселі безлад в пошуках хоч чогось цінного. Чоловік кілька раз перепитує жінку, чи є в домі гроші, і вона повторює, що ні. У відчаї Грабіжник жалісно докоряє про те, як йому не щастить, і вибігає на вулиці через головний вхід, але знову повертається через те, що забув зняти маску, рукавички та сховати ножа. Чоловік знову виходить і через звуки поліцейської сирени знову повертається, біжучи до вітальні. Зв'язана, Мегумі дивиться на Грабіжника, а той радісно виголошує, що вдалося уникнути неприємностей, та одразу розуміє свою помилку. Через те, що жінка побачила його, чоловік каже, що бере її в заручники. Мегумі просить дозволити їй спочатку взяти сумочку та пальто, на що Грабіжник погоджується. Стискаючи руки жінки за спиною, чоловік веде її до автомобіля, але відкривши для неї двері, зупиняється, питаючи, чи вміє вона

водити. Отримавши позитивну відповідь, Грабіжник наказує Мегумі вести та прибирає останню зв'язку скотчу з тих, що були на початку грабування, з її рук. Сідаючи до машини вперше, жінка випадково натискає кнопку підняття верху, що наголошує на тому, що це саме той автомобіль «не для сім'ї», який в салоні їй не бажали показувати. Чоловік стривожено каже повернути все, як було, і зазначає, що навіть не знаючи, що це за машина, угнав її. Не дивлячись на нібито очевидність небезпеки його постаті, які злочинця, складається і з кожним моментом посилюється враження, що чоловік не несе жодної загрози. Навіть, коли жінка вітається з сусідкою, проїжджаючи знайомою вулицею, він лише стривожено питає, чи та з поліції, без погроз та агресії. Грабіжник дає вказівки, куди їхати, та терпляче вказує на помилки у керуванні машиною, які постійно робить Мегумі.

Під час довгої меланхолійної поїздки є змога краще придивитися до нового персонажа. Це чоловік віку Рюхея, з неохайним довгим волоссям, вдягнений в неформальний одяг, доволі дивно навіть уявити його в костюмі японського клерка. На відміну від інших чоловіків середніх літ, він видається особливим, повноцінним протиставленням до патріархів, одержимих ідеєю власного авторитету та того, що відмови, навіть незначні, сприяють посиленню цього авторитету. В цьому персонажі, таке враження, що відсутній повністю авторитаризм, тому і спроба видаватися Грабіжником відчувається комічно невідповідною йому.

Мегумі просить Грабіжника прибрати ніж, та він слухняно його одразу відкладає в сторону. В ненав'язливій розмові чоловік зізнається, що ніколи не грабував і пішов на це лише через відчай, оскільки йому не вдалося добитися успіху з власною слюсарною справою, навіть не зважаючи на майстерність у слюсарстві, він неодноразово втрачав все. Злочинець розчаровано підсумовує, що навіть пограбувати йому не вдалося. Співчутливо Мегумі каже чоловікові, що *розуміє його*, та це приводить його в лютю. Він дістає ніж та кричить, що нічого вона не розуміє. Це нагадує розмову Кендзі та Канеко, проте з

абсолютно іншим емоційним забарвленням. Грабіжник заперечує будь-яку можливість жінки зрозуміти його, можливо зважаючи на той образ заміжньої жінки середнього класу, побудований в його голові. Коли той збирався грабувати приміський будинок та обрав саме дім Сасакі, нічого не натякало йому на відсутність коштів там. Для Грабіжника Мегумі – це заможна жінка середнього класу, він не знає, що ніхто більше в сім'ї не працює та не приносить грошей; вона реалізована як мати та дружина, оскільки має сім'ю, але вона руйнується і майже ні на чому не тримається; в його уяві вона має фінансову стабільність та може дозволити собі займатися виключно господарюванням по дому, проте цієї стабільності вже давно немає; нарешті в очах Грабіжника вона має патронаж чоловіка, вона захищена та може не турбуватися про життя, і він не має жодної здогадки про те, якою нікчемою є її чоловік, не здатний забезпечити нічого, крім дисфункціональності власної сім'ї. Тим не менш, Грабіжник та Мегумі поділяють одну проблему – нереалізованість в житті. Жінка знову наказує прибрати ніж, і він ховає його. Мегумі просить зупинитися по дорозі та обіцяє не тікати. Вони зупиняються на паркінгу біля торговельного центру.

В фудкорті жінка купляє їжу на обох та дорогою до виходу з ТЦ зустрічає Рюхея в формі прибиральника. З перспективи Мегумі ця зустріч виглядає невимовно жалюгідною, вона навіть оминає його незв'язні пояснення, чоловік боягузливо тікає від дружини якомога швидше. Прямуючи до краденого автомобіля, поруч з яким на неї чекає Грабіжник, жінка розпускає волосся та сідає до машини. Чоловік пропонує доїхати до станції метро та розійтися, забувши про все, але, знімаючи дах машини, каже, що *вже зайшла занадто далеко, щоб повернутися додому.*

Тим часом, Кендзі гуляє вулицями Токіо, де випадково зустрічає однокласника, який розповідає про втечу з дому через «набридлих школу, репетиторів, батьків». Головний герой підтримує його, жаліючись на егоїзм дорослих та нездатність слухати. Зав'язати діалог їм не вдається, тому що вони

натрапляють на батька, який всюди його шукає сина, що втік з дому. Пробігши доволі велику дистанцію, друзі вимушені зупинитися в парку через те, що в однокласника починається напад астми. Кендзі допомагає йому розібратися з інгалятором та наполягає на тому, щоб піти за водою, але друг просить його залишитися, проте той не все таки йде. Повернувшись з магазину, хлопець бачить, як батько друга несе його на руках додому. Натомість Кендзі і надалі самотньо тиняється вулицями.

Вже при заході сонця Грабіжник з Мегумі доїжджають до безлюдного берегу моря, де нарешті зупиняються. Довго вони сидять в тиші, відчутті невизначеності після класичного для Куросави Кійосі мотиву бігу від невідомого та несвідомого, хоча в попередніх стрічках, в жанрі жахів, зазвичай подібні випадкові пари тікали від екзистенційного жаху смерті. Натомість, в Токійській сонаті, цей момент відчувається більше неоднозначно, адже героїня сповнена сподіваннями та надіями на те, що випадкова пригода змінить її життя в кращий бік, що все буде інакше, що саме це і є шансом *почати життя наново*, хоча водночас її партнер в цій ситуації здається відчайдушно розчарованим в житті та не поділяє її ентузіазму. Тим не менш, разюче від попередніх робіт, повторюваний мотив в цьому випадку вирізняє наявність яскравої лінії еросу, пропрацьованої романтичної хімії між персонажами. «Далі дороги немає, — каже Грабіжник. — мені тепер байдуже, що буде, а ти що скажеш?» — не отримавши відповіді від Мегумі, він палко кидається цілувати її. Жінка відвертається від нього, вийшовши з машини, вона пояснює йому, що їй цікаво дивитися на море. Грабіжник прямує за нею. В симетричному кадрі, спрямованому до обличь, вони разом стоять на причалі. «*Як ти думаєш, я зможу почати все наново?*» — говорить Мегумі перед тим, як побігти вперед. Чоловік зупиняє її, стиснувши в обіймах, скоріше за все трактуючи її слова, як прояв суїцидальних думок. Жінка питається, *що там, в далечині моря, земля чи човен*. Вдивляючись вперед, за межі кадру, Грабіжник відчайдушно кричить, що нічого не бачить. Символічно, це знову підкреслює його безнадійність на

відміну від її ілюзорних крихких сподівань. Поки не стемніло, в обіймах вони йдуть до покинутої хатини на березі, наповненої ганчір'ям та всіляким мотлохом. В напівтемряві, з освітленням від буржуйки, Грабіжник цілує та торкається Мегумі, яка спочатку чинить йому опір, а потім поступається, меланхолійно зазначаючи про те, *як же їй хочеться, щоб все попереднє життя виявилось сном та прокинутися зовсім іншою*. Вірогідно, це слугує поясненням, чому, виявляючи пасивну згоду рішенням бути з ним, посилаючи міксовані сигнали, вона періодично чинила опір Грабіжнику: вона не може одразу і до кінця позбавитися своєї консервативної ідентичності «*дружини-матері*», хоча зустріч з Рюхеем і стала каталізатором рішення про це.

Після випадкової зустрічі в торговельному центрі, Рюхей біг всім містом, тікаючи від жаху перед розкриттям свого секрету. Вже вночі втомлений чоловік в брудній форму прибиральника, неначе представник недоторканної найнижчої касти, біжить і постійно падає, перечіпляючись через міське сміття, але піднімається та продовжує рух, наче говорячи, що ще не злився з цим сміттям, не став його частиною. Головний герой безнадійно повторює те саме питання, що і його дружина: *Як же ж почати все наново?* Рюхей вибігає на дорогу і намагається відскочити від автомобіля, що їде прямо на нього. У водія є змога пригальмувати чи об'їхати чоловіка, проте він зупиняється, лише збиваючи його, виходить з машини та, подивившись на лежачого прибиральника, навіть не пропонує допомоги, а покидає місце аварії якомога швидше. Рюхей залишається непорушно лежати на краю дороги.

Хватаючись за голову та відбігаючи від Мегумі, Грабіжник дорікає на своє нещастя та постійні невдачі. У відчаї він б'ється головою об опорний стовп хатини. Жінка відтягує чоловіка, наче рятуючи його від самого себе, поваливши його на підлогу. Вона сідає поруч, промовляючи: *«Ти єдиний, хто може бути самим собою, і це єдине, за що ми можемо зачепитися»*. Можливо, проблеми перекладу дещо деформували відому цитату Оскара Вайлда, яку повторила героїня, правильніше було б сказати: *«Ти єдиний, хто може бути*

собою [адже інші ролі вже зайняті]», проте не менш вірогідно, що помилки немає. Персонаж Грабіжника – це єдиний у фільмі дорослий чоловік, що не боїться визнати своїх помилок та залишається щирим і правдивим, тобто на відміну від Рюхея, Куросу, вчителя Кобаясі, він *може бути самим собою*, не зациклюючись на міфічному авторитетному образі, приховуючи від усіх свою справжню суть. Оскільки Мегумі та Грабіжник не мають ні спільного побуту, ні знайомих, ні довгої історії знайомства, ця його особливість – це єдине, що спокушає та зближує героїв, *єдине, за що вони можуть зачепитися*. Чоловік, стоячи на колінах, бере її руки та цілує.

Вже в темряві ночі Мегумі знову йде до берегу, прикута увагою до загадкового білого світла в далечині в горизонті. *Наче зірка, але дуже низько*. Вона біжить до хатини та намагається розбудити Грабіжника, питаючись, що там світиться, але той міцно спить і не реагує на неї. Жінка повертається до моря, але світла вже немає. Вона зривається на плач. Невідоме світло наче символ її невизначеної надії на світле майбутнє, зміну свого життя, можливість почати все наново, чого не може побачити Грабіжник. Вже вночі Мегумі гірко від раціонального розуміння того, що нічого скоріше за все не зміниться для неї, що ця авантюрна зустріч не стане доленосною, проте її сльози виражають небажання приймати це. В осінньому одязі вона лягає в холодну воду, зливаючись з хвилями, що надходять до берега. Чи можна це трактувати як суїцидальну поведінку та спробу накласти на себе руки?

Тим часом Кендзі арештовує поліцейський після того, як його знайшли в багажі автобусу, що прямував до іншого регіону. Його допитують про хоч якусь особисту інформацію в поліцейському відділку, але він мовчить. Після побиття Кендзі втратив будь-яку віру в діалог з дорослими, *в саму можливість порозумітися*. Через його мовчання слідчий погрожує, що його оформлять як дорослого, якщо той нічого не скаже, саме тому він і справді проходить процедуру оформлення як повнолітній злочин: в нього забирають речі, знімають відбитки пальців, фотографують та відправляють до спільної камери. Кендзі

займає місце на бетонній підлозі, засинаючи на ній серед інших арештованих. Вранці слідчий заходить до камери та оголошує про те, що хлопець вільний, оскільки компанія відмовилася від позову проти нього. Кендзі йде пустими вранішніми вулицями Токіо додому та, повернувшись, традиційно говорить рідним, що він прийшов, але ніхто не повернувся вночі. Вдома залишився лише безлад після невдалої спроби пограбування.

Мегумі прокидається на підлозі в прибережній хатині, вкрита ковдрою, і оглядаючи кімнату, бачить, що Грабіжника немає. Лаконічно фільм пояснює його відсутність кадром берега: на вологому піску до моря йдуть два довгих сліди від коліс автомобіля. Чоловік наклав на себе руки. Мегумі повертається додому з невимовно спустошеним виразом обличчя. Сонце, що поступово сходить, заливає її постать світлом, проте не викликає в неї того захвату та ентузіазму, як невідомий маленький вогник на горизонті нічного моря. Мегумі повертається додому і, зустрівши на кухні Кендзі, питає його: «*де твій батько?*». Він відповідає, що його немає, і мати пропонує щось приготувати.

На краю дороги Рюхей прокидається, засипаний купою зів'ялого листя, він сам став сміттям, дійшовши до найнижчої точки свого життя. Головний герой йде до торговельного центру, щоб залишити знайдений днем раніше конверт з грошима в коробці для загублених речей. В брудній формі прибиральника Рюхей повертається додому. Зайшовши до неприбраної оселі, він не говорить нічого, мовчки заходить до кімнати, де мати з сином снідають без нього. Після доленосної ночі в сім'ї Сасакі більше не очікують голову сімейства, щоб почати їсти. Ніхто також не говорить про те, що їм довелося пережити за останню добу. «*Ти якось дивно виглядаєш,*» – єдине що промовляє Кендзі до батька, що можна було б трактувати як порушення теми нічної пригоди. Рюхей долучається до сім'ї за сніданком, але всі вони цього разу мовчки їдять. Потім коротко демонструється випуск новин, в яких оголошують про демобілізацію 3 тисяч солдат добровольців армії США, що були залучені до бойових дій в Середній Азії, серед яких і громадяни Японії.

Фінал фільму змальований 4 місяцями опісля кульмінаційної ночі. Коротко зазначається, що Рюхей продовжує працювати прибиральником, так і не повернувшись до своєї старої патріархальної ролі, не отримавши пристойного працевлаштування. Мегумі отримує нарешті лист від Такасі, який викликає набагато більше питань, ніж дає відповідей. В ньому юнак каже, що *зрозумів, що праві не лише американці, і той знаходить щастя в тому, щоб краще пізнати та воювати пліч-о-пліч з людьми, яких зустрів там*. Невже він перейшов на сторону ворога? Глядач так і не дізнається.

Остання сцена відбувається в Музичній школі Сіраями, де проходить прослуховування. Мегумі з Рюхеєм, що вдягнутий в незвичний для себе сірий костюм, займають місця в залі, очікуючи виступу Кендзі. Батько помітно хвилюється за сина. Вперше за весь час фільму розкрито інтригу таланту Кендзі – в залі він майстерно виконує композицію «Місячне сяйво» Клода Дебюссі. В натовпі на нього з гордістю дивиться пані Канеко. Під кінець виступу Рюхей не може стримати сліз, чи то від естетичного переживання, чи то від усвідомлення своєї провини перед сином. Коли юнак завершує, він разом з батьками покидає залу, поки всі мовчазно озираються на них. Починаються титри, що супроводжуються звуками кроків сім'ї, що йде додому.

РОЗДІЛ II. СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ: ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ЯПОНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЛЮДСТВА НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ

Перед тим, як перейти до більш детального огляду соціальних явищ японського устрою суспільства, було б доречно зазначити те, що режисер не мав на меті змальовувати детально японську сучасність. Ретельно створену в фільмі шкіру часу насправді можна назвати фантазією Куросави Кійосі, прив'язаною до того, як він бачить Токіо. *«Це не сьогоднішнє життя Токіо, але можливо завтрашнє⁶»* — сказав режисер у відповідь на питання, чи є зображене у фільмі альтернативною реальністю сьогодення.

⁶ Guillen M. Tokyo sonata – the evening class interview with Kiyoshi Kurosawa. The Evening Class. URL: <https://theeveningclass.blogspot.com/2008/12/tokyo-sonata-evening-class-interview.html> (date of access: 03.05.2024).

Сасакі Рюхей

В історії Сасакі Рюхей найбільш широко розкриваються соціально-економічні реалії Японії, які зачіпають корпоративну культуру, job-hunting, соціальне розшарування суспільства та патріархального сімейного устрою. Перейдемо до огляду цих тем.

Сараріман. Японська практика довічного найму на роботу була встановлена в середині ХХ ст. і набула найбільшого свого значення в 1970-х. Поряд із «заробітною платою за вислугою років і профспілками підприємств», посада сарарімана вважається «одним із «трьох священних скарбів» у японських трудових відносинах⁷. Вольф зазначає, що довічна зайнятість у Японії не є законом, оскільки вона *«ніколи не є частиною будь-якої чіткої договірної обіцянки... Це «неписана... гарантія», «соціальна норма» або «моральний імператив»*. Згідно з Салліваном, довічна зайнятість — це практика, коли великі японські компанії наймають багатьох своїх працівників прямо зі середньої школи або університету, очікуючи, що вони залишатимуться в компанії або її філіях принаймні до досягнення пенсійного віку у 55-60 років. Розвиток японської економіки також впливає на зміни в підходах до традиційної системи довічної зайнятості. Раніше цей тип зайнятості був ключовим для японської економіки, забезпечуючи стабільну робочу силу з досвідченими працівниками, що виявляли відданість своєму роботодавцю завдяки гарантіям безпеки та високому рівню професійної підготовки⁸. Проте у зв'язку з економічним спадом Японії у 1990-х і на початку 2000-х років деякі експерти прогнозували поступове відмовлення від системи довічної зайнятості, особливо враховуючи відсутність механізмів примусу компаній до виконання обіцянок довічної зайнятості, що було зазначено раніше. В сюжеті фільму подібне раптове рішення компанії не виконувати такі обіцянки зруйнувало

⁷ Wolff, L. Corporate Governance in the 21st Century: Japan's Gradual Transformation. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited. 2008.

⁸ Sullivan, Jeremiah J. and Richard B. Peterson. A Test of Theories Underlying the Japanese Lifetime Employment System. Journal of International Business Studies. 1991. Vol. 22, No. 1, pp. 79-97.

життя головного героя та будь-які перспективи влаштуватися на іншу подібну посаду, оскільки через зрілий вік, малу здатність до конкуренції з молодими випускниками вишів, що прагнуть отримати роботу, він більше не здатний задовольнити вимог інших підприємств такого типу. Каталізатором скорочення «довічних» працівників в сюжеті слугувала економічна криза, що завжди була винесена за дужки, але відчувалася в нескінченних чергах до центру працевлаштування та до роздачі безкоштовної їжі нужденним, де завжди фігурували чоловіки в білих комірцях. Перехід компанії до аутсорсингу трудових ресурсів лише підтверджує теорію про кризу – це є однією з ефективних стратегій виживання великих компаній в сучасних економічних кризах, що було яскраво виражено після 2008 року в ІТ-секторі⁹.

В японській корпоративній культурі наголос робиться на цінності колективізму, а на виділення та самовираження дивляться з осудом. Важливіше підтримувати гармонію відносин у колективі, ніж виражати свої власні вподобання. Ці культурні норми сприяють збереженню сприятливого середовища для тривалої та успішної роботи протягом усього життя¹⁰. Різниця між старшими та молодшими поколіннями японців часто виражається в відході молоді від застарілих норм конформізму, що безсумнівно викликає конфлікт поколінь. Чимало моментів «Токійської сонати» зображали репресивні спроби Рюхей ламати нонконформістську поведінку своїх синів в тому числі і застосуванням фізичного насильства.

Сюкацу (shūkatsu/就活). Щовесни серед випускників японських вишів починається процес інтенсивного пошуку роботи, що через надмірний суспільний тиск відчувається як найвизначніший етап життя, невдачі в якому рівносильні втраті будь-яких шансів на гідне майбутнє. Цей сезон пошуку роботи називають сюсюоку кацудо (Shūshoku katsudō/就職活動), або скорочено

⁹ Srivastava S. How outsourcing helped companies survive the 2008 recession? Appinventiv. URL: <https://appinventiv.com/blog/why-outsourcing-during-recession/> (date of access: 03.05.2024).

¹⁰ Wingate K. Japanese salarymen: on the way to extinction?. *Undergraduate journal of global citizenship*. 2011. Vol. 1, no. 1.

сюкацу (就活), в західних джерелах зазвичай використовують термін job-hunting для позначення цього явища. Сюкацу є першим важливим кроком для молодих людей з вищою освітою для переходу у світ дорослих, відомий як сякай-дзін (社会人). Ця фраза, буквально перекладена як «суспільство» (сякай/社会) та «людина» (дзін/人), є загальним терміном для тих, хто закінчив навчання та став повноцінним членом працюючого суспільства. Це своєрідний ритуал ініціації в доросле життя, який позначає односторонній шлях без можливості повернення.

Цитуючи роботу Ебіхари, Каванісі Юко стверджує, що проблеми, пов'язані з пошуком роботи, можна звести до практики масового найму випускників коледжів, що є унікальною особливістю японського шляху кар'єрного розвитку. Цей підхід до найму базується на японському стилі управління, який передбачає вже згадуване довічне працевлаштування та структуру заробітної плати за вислугу років. Упродовж післявоєнного періоду економічного зростання отримання роботи в Японії означало отримання стабільного місця у великій компанії, і довгострокова зайнятість вважалася найважливішою, незалежно від конкретної посади. Цей підхід суттєво відрізняється від західного, де робота чітко окреслюється під час оголошення і працедавці шукають кандидатів, які можуть відповідати конкретним інструкціям посади. В Японії посадові інструкції складаються або формулюються більш туманно заздалегідь, і роботодавець шукає працівника з базовими, загальними здібностями та (що важливіше) потенціалом, щоб вписатися в корпоративну культуру. Престиж університету, його рейтинг, а не індивідуальні якості, є першими критеріями оцінки кандидата. Оскільки критерії, такі як "майбутні перспективи", "сумісність з компанією" та "хімія", видаються неоднозначними та важко оцінюються, кандидатам залишається тільки нервувати, хвилюватися та сподіватися на краще. Це стало корпоративним виправданням для пошуку недосвідчених молодих працівників, яких можна навчити та соціалізувати, щоб відповідати потребам компанії. Як

чистий аркуш, на якому можна малювати як завгодно, корпорації прагнуть вхопитися за молодь якомога раніше. Це також створює особливу ситуацію, в якій багато інших корпорацій змагаються за робочу силу протягом короткого проміжку часу щороку. Традиційно період пошуку роботи зосереджений на період від кількох місяців до року, починаючи ще зі студентів молодшого курсу. Коли вони стають старшими, офіційно розпочинається боротьба за випускників наступного року¹¹.

Підсумовуючи суть подібної специфіки пошуку нових співробітників, поволі складається враження (а потім і підкріплюється), що параноїдальні уявлення японської молоді про єдиний шанс влаштуватися на гідну роботу тільки після випуску не є безпідставними. Великі компанії, до яких прагне долучитися більшість японців, зацікавленні саме в «білих листах», молодих кандидатах, що тільки-но закінчили навчання в престижних вишах, виховуючи та підлаштовуючи недосвідчених працівників під потреби корпорації.

В контексті фільму, ця особливість японського стилю управління не менше ніж неназвана економічна криза пояснює складнощі головного героя та другорядних персонажів з отриманням роботи. Розуміння контексту корпоративної культури Японії доповнює інтуїтивні здогадки про жахливу економічну ситуацію, в якій індивід не може реалізуватися. В Рюхея не було жодних шансів знайти гідну роботу, проте це не тільки обумовлено економічною кризою, а цілою низкою різноманітних факторів, що склалися разом. Сама система японського працевлаштування створює скляну стелю, бар'єр до відновлення життя головного героя. Рюхей – не молодий випускник престижного коледжу, готовий до жорсткої співбесіди, навчений великим досвідом відпрацьованих інтерв'ю (перед робочими співбесідами японські випускники часто вдаються до репетиції подібних розмов з професійними

¹¹ Kawanishi Y. Shūkatsu utsu, the psychological toll of job-hunting in Japan. *College of global communication, obirin university (J.F. oberlin university)*. 2020. Vol. 20, no. 3.

консультантами з працевлаштування¹²). Не виключено, що колись він був випускником елітного вишу, проте це вже не грає жодної ролі. При перегляді фільму західною аудиторією, без знання нюансів японської корпоративної культури, здається, що невдача при спробі влаштуватися до компанії, пов'язаної з караоке, була зумовлена відсутністю будь-яких здібностей головного героя, конкретних навичок, ознайомлення з вимогами вакансії, проте справа полягає в тому, що цих фіксованих вимог просто немає. Японські корпорації, як було вже згадано раніше, викладають посадові інструкції невизначено, через що HR-менеджери зважають на складову престижності вишу, або ж фільтр гакурекі (学歴), тобто відбір кандидатів на основі їхньої академічної підготовки, а насправді — назви університету¹³. Враховуючи, що місце на попередній роботі Рюхею дісталось таким же самим чином, без врахування кваліфікації та індивідуальних здібностей, він, звертаючись до попереднього досвіду, не мав інших поведінкових орієнтирів, окрім як апеляції до CV. Чоловік середнього віку, підлаштований під потреби компанії, що відмовилася від нього, не має жодного пріоритету до працевлаштування в будь-якій іншій великій корпорації. Його нереалістичні очікування та сподівання отримати таку ж саму адміністративну роботу з урахуванням всіх своїх недоліків також тривалий час сприяли нездатності знайти роботу, що виявлялося в постійних відмовах від вакансій в центрі для безробітних. Тим паче, що економічна криза в реаліях фільму зачепила багато великих японських транскорпорацій, що для виживання вдалися до аутсорсингу трудових ресурсів, скорочуючи величезну кількість працівників-клерків. Тобто, наївно було б сподіватися на те, що вони могли мати інтерес до таких самих робітників, яких щойно звільнили, а за умов кризи їх навряд чи навіть цікавлять молоді японські випускники, що потребуватимуть більшої заробітної плати за китайських

¹² Kumayama A. Job search, Japan: strategies for gaining employment in a Japanese firm/subsidiary or multinational subsidiary in Japan. *Global business languages*. 2010. Vol. 6, no. 1.

¹³ Kawanishi Y. Shūkatsu utsu, the psychological toll of job-hunting in Japan. *College of global communication, obirin university (J.F. oberlin university)*. 2020. Vol. 20, no. 3.

найманих працівників. Врешті решт, залишається ще один малопомітний фактор – сезон, коли Рюхей шукав роботу, а саме осінь. Компанії наймають величезну кількість молоді навесні, вже влітку надаючи їм роботу, тобто на момент осені за такою логікою в них мають бути задоволені потреби з найму нових співробітників.

Сасакі Такасі

Війна. В своєму аналізі «Токійської сонати» Боєр-Дегюль розглядав сюжетну арку Сасакі Такасі як концепцію повернення до традиційної японської маскуліності, вибір шляху «мужності та зречення» в житті, що є однією з характеристик бушідо, шляху самурая, який ушляхетлював в своїй творчості письменник Місіма Юкіо. Покидаючи свою сім'ю, Такасі йде шляхом камікадзе, «божого вітру», «божественного тайфуну», які не чекали «ні обіцянок винагороди, ні неба», лише молодих людей без ілюзії повернення чи перемоги, але «силогізму добровільної смерті»¹⁴. Проте, виходячи з поля символічного, я маю на меті продемонструвати інше — те, що уособлює цей персонаж на мою думку, а саме дискурс зміни японського пацифізму.

Конституція Японії 1947 року перетворила відносини між державою та суспільством, ввівши принцип народного суверенітету. Револьюційні соціальні реформи, закладені в конституції, створили нову роль японської імператорської сім'ї, поставили Сили Самооборони під цивільний контроль і надали нові права жінкам. Ті, хто найзапекліше виступали за перегляд конституції, висловлювали обурення її окупаційним походженням. Після капітуляції відповідальність за Японію розділили союзники, проте саме генерал США Дуглас Макартур провів переписання конституції Японії. 2 вересня 1945 року розпочалася окупація Японії союзниками після підписання документів про капітуляцію на USS *Missouri* в Токійській затоці. Макартур був призначений верховним головнокомандувачем союзних сил і встановив свою штаб-квартиру в будівлі Daiichi Insurance, що знаходилася навпроти Імператорського палацу¹⁵.

Нещодавно японці почали більш активно обговорювати можливість змін у конституції, щоб відповісти на виклики, з якими Японія та світ стикаються у

¹⁴ Boyer-Degoul M. Seeking for new values: failure and crisis of models in Tsukamoto's and Kurosawa's Tokyo films. Université libre de bruxelles. 2017.

¹⁵ A CFR Inffoguide "Constitutional Change in Japan". Japan's postwar constitution. *Council on Foreign Relations*. URL: <https://www.cfr.org/japan-constitution/japans-postwar-constitution> (date of access: 04.05.2024).

XXI ст. Впродовж існування дискурсу питання, чи варто змінювати конституцію, завжди окрема та особлива увага приділялася 9 статті.

Щиро прагнучи до міжнародного миру, заснованого на справедливості та порядку, японський народ назавжди відмовляється від війни як суверенного права нації та від загрози силою або її застосування як засобу вирішення міжнародних суперечок. Для досягнення мети попереднього пункту сухопутні, морські та повітряні сили, а також інший військовий потенціал ніколи не будуть підтримуватися. Право воєнної участі держави не буде визнано.¹⁶

(Розділ 3 Стаття 9 Конституції Японії 1947 року)

Стаття 9 проголошувала відмову Японії від використання війни як засобу міжнародної політики та заборонила утримання власних сухопутних, морських та повітряних військових сил. Проте після початку Корейської війни 25 червня 1950 року та переведення військ США з Японії на Корейський півострів, Японія залишилася беззахисною. Тому 8 липня того ж року головнокомандувач окупаційними силами в Японії, Дуглас Макартур, наказав створити національний резерв із 75 тисяч японських поліцейських та збільшити кількість Берегової охорони до 8 тисяч осіб для захисту країни. Наказ про створення Національного поліцейського резерву був оголошений 10 серпня окупаційною адміністрацією та негайно набув чинності. Хоча цей наказ не був ратифікований японським Парламентом, його виконання розпочалося без зволікань, що розпочало процес формування нових збройних сил Японії. Формально Національний поліцейський резерв підпорядковувався Кабінету міністрів Японії та виконував завдання з підтримання правопорядку та допомоги поліції на території країни. Однак на практиці ним керувала окупаційна адміністрація, яка перетворила резерв на невелику сухопутну армію, розміщену у 4 військових округах Японії для виконання обов'язків

¹⁶ The constitution of Japan. *Prime Minister's Office of Japan*.

URL: https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html (date of access: 04.05.2024).

окупаційних сил США. Особовий склад Національного поліцейського резерву був озброєний американською зброєю, включаючи гвинтівки, пістолети, кулемети, гранатомети та міномети. 26 квітня 1952 року була прийнята поправка до закону про Берегову охорону, що призвело до створення парамілітарних Сил берегової охорони. Цим силам були доручені обов'язки захисту життя та власності громадян, а також забезпечення правопорядку в морських водах берегів Японії. 1 травня 1954 року, 2 роками після завершення окупаційного періоду, було укладено Договір про взаємну оборону між Японією і США, який передбачав відкрите отримання Японією американської військової допомоги та покладання на неї військових зобов'язань. Згодом, 9 червня 1954 року Парламент прийняв закон про створення Управління оборони Японії та закон про Сили Самооборони, які мали на меті перетворити поліцейські частини Управління на повноцінні військові підрозділи. Згідно з цими законами, старе Управління національної безпеки було скасоване, а на його місці створено нове Управління оборони Японії, яке мало статус квазіміністерства. Сили Управління були перейменовані на Сили Самооборони і розділені на три види: армію, флот і авіацію. Прийняття цих законів завершило процес відновлення японських Збройних сил після Другої світової війни¹⁷.

Вагомі зміни та зрушення в розвитку функціонування Сил Самооборони відбулися в кінці ХХ – на початку ХХІ століть. Події кризи в Перській затоці 1990 року та війна там же 1991 року значно вплинули на перегляд політики безпеки японського уряду. Розпочалися дискусії та спроби ухвалення закону, що дозволило б Японським Силам Самооборони брати участь в миротворчих місіях ООН. Проте 1990 року цей закон так і не було ухвалено, в основному через дискусії стосовно переходу до колективної самооборони. Тим не менш, через два роки закон все ж було прийнято. Законодавці партії Комейто

¹⁷ Contributors to Wikimedia projects. Japan self-defense forces - wikipedia. *Wikipedia, the free encyclopedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Japan_Self-Defense_Forces (date of access: 04.05.2024).

використали преамбулу Конституції Японії як засіб легалізації участі Сил Самооборони в миротворчих місіях ООН. Футамі Нобуакі, один з законодавців нижньої палати, цитував: *"Ми прагнемо посісти почесне місце в міжнародному суспільстві, яке прагне до збереження миру"*. Також Міячі Сьосукі, інший член нижньої палати, вказував на обмеження "Пацифізму Однієї Нації" та також посилався на преамбулу: *"Ми визнали, що всі люди світу мають право жити в мирі, вільному від страху"*. Крім того, Міячі підкреслював, що пацифізм, закріплений у японській Конституції, спрацьовуватиме ефективніше у поєднанні з міжнародним пацифізмом Статуту Організації Об'єднаних Націй. Він наголошував на необхідності, щоб такий пацифізм став національним принципом Японії¹⁸. Тобто, тут ми спостерігаємо перехід від абсолютного пацифізму до реалістичного пацифізму, що не виключає підтримки сторін та допомоги врегулювання мілітарних конфліктів для встановлення глобального порядку. Це прямо резонує з тими ідеями, які у сварці з Рюхеєм висував його старший син Такасі: *«Чому лише ми маємо жити щасливо?»*, що майже тотожне словам японських парламентарів, промовленим в 1992 році.

11 вересня 2001 року «Аль-Каїдою» було вчинено терористичну атаку на Всесвітній Торговий Центр в Нью-Йорку, що знаменувало собою початок війни з тероризмом, як її назвав тодішній президент США Джордж Буш. Законопроект про спеціальні заходи по боротьбі з тероризмом 2001 року був запропонований прем'єр-міністром Коїдзумі Дзюн'їчіро 25 вересня 2001 року, лише через два тижні після терористичних атак у Штатах. Завдяки підтримці Комейто антитерористичне законодавство, подане японським урядом 5 жовтня 2001 року, було швидко прийнято 29 жовтня. Закріплення закону показує, що партія підтримала законодавство, засноване на міжнародному пацифізмі преамбули, яка сумісна зі статтею 98, яка передбачає обов'язок дотримуватись міжнародного права, і резолюцією ООН 1368, яка закликала *«всі держави*

¹⁸ Daisuke A. Kōmeitō in Japanese politics: its pacifism and influence on Japan's security policy. *Sōka university peace research institute*. 2013. Vol. 12, no. 3.

терміново працювати разом, щоб притягнути до відповідальності виконавців, організаторів і спонсорів цих терористичних атак». Врешті решт, прийняття Закону про спеціальні заходи щодо Іраку 2003 року закріпило міжнародний пацифізм Комейто. Партія збільшила свій політичний вплив на безпеку Японії, співпрацюючи з ухваленням раніше обговорених законів. Ця тенденція, яка також відображена в законодавчому процесі, пов'язаному з Миротворчими Місіями та боротьбою з тероризмом, свідчить про те, що підтримка Комейто стала необхідною у процесі ухвалення законів, що легітимізують напрямки діяльності Сил Самооборони у миротворчих операціях після конфліктів. Це призвело до відправки цих сил до Іраку для післявоєнної реконструкції та гуманітарної допомоги, що викликало жваву дискусію в японському суспільстві. Не виключено, що саме цей дискурс став поштовхом до зображення вигаданого військового конфлікту США в Середній Азії в фільмі Куросави. Під час обговорення закону про спеціальні заходи в Іраку, Комейто намагалася переосмислити поняття пацифізму для виправдання відправки Сил Самооборони. Акамацу Масао класифікував пацифізм Японії після війни в Перській затоці 1991 року як Новий Пацифізм, відрізняючи його від Пацифізму Однієї Нації, що існував до цієї війни. Він аргументував, що Японія повинна зробити свій внесок у миротворчий процес в Іраку на основі Нового Пацифізму. Таким же чином Хамайоцу Тосіко з Комейто критикував традиційний погляд на Пацифізм Однієї Нації, вважаючи його егоїстичним у ситуаціях, коли люди страждають від війни, конфліктів, бідності та хвороб.

Можемо спостерігати яскраві паралелі зображення суспільного дискурсу зміни функціонування армії країни в парламенті та в окремо взятій родині в фільмі Куросави. Вустами Такасі режисер та сценаристи доносили до глядача суть трансформацій дискурсу японського пацифізму в XXI ст., в еру глобальних конфліктів. В той же час йому протистоїть позиція батька, а саме Пацифізму Однієї Нації, яка полягає в геополітичній індиферентності та покладанні сподівань на армію США в разі загрози конфлікту. Фантазія

режисера каталізувала зміни законодавства в вигаданій реальності стрічки, дозволивши участь японської армії в іноземних мілітарних операціях.

Сасакі Мегумі

Гендерна нерівність та її масштабні наслідки. Основний закон про освіту 1947 року став однією з найважливіших реформ післявоєнного окупаційного періоду Японії, вперше офіційно визнавши необхідність спільного навчання для жінок і чоловіків на всіх рівнях освіти. Це спонукало жінок уявити свій життєвий шлях поза традиційними ролями домогосподарки та матері та отримувати вищі рівні освіти. Хоча консерватори вважали цю реформу нав'язаною японцям іноземним втручанням, останні дослідження стверджують роль прогресивних японських педагогів у її впровадженні та прийнятті як ключової складової післявоєнної освітньої стратегії. Аналізуючи питання жіночої освітньої емансипації в Японії, Джулія Баллок звертається до історичної постаті педагога Коїдзумі Ікуко (1892–1964), випускниці престижної Токійської жіночої вищої школи (Tokyo Joshi Kōtō Shihan Gakkō), що опісля продовжила академічний шлях в Сполучених Штатах, здобувши ступінь доктора філософії¹⁹. У 1930 році вона повернулася на батьківщину для збору матеріалів для своєї дисертації та приєдналася до групи передових педагогів, які підтримували ідею спільного навчання. У перших роках 1930-х років ліберальна епоха «демократії Тайшо» швидко втрачала своє впливове значення, змінюючись різким мілітаризмом та культурним консерватизмом після Маньчжурського інциденту 1931 року, що поставило Японію на шлях війни. В 1931 році Коїдзумі Ікуко написала трактат «Про спільне навчання», і хоча це був дуже невдалий час для написання подібної гострої феміністичної критики японського суспільства та праця висловлювала доволі радикальні на той час думки, текст отримав друге життя після закінчення світової війни. Аргументи та припущення, які висловлені в трактаті, вражаюче точно перегукуються з формулюванням директив епохи окупації щодо реформи освіти та гендерної рівності. Робота Коїдзумі має велике значення не лише тому, що її аргументи

¹⁹ Bullock J. C. 5. coeducation in the age of “good wife, wise mother”: Koizumi Ikuko’s quest for “equality of opportunity”. *Rethinking Japanese feminisms* / ed. by J. C. Bullock, A. Kano, J. Welker. Honolulu, 2017. P. 89–102. URL: <https://doi.org/10.1515/9780824866730-007> (date of access: 09.05.2024).

щодо рівності можливостей у набутті освіти випереджали свій час, але й тому, що вона висловила їх у термінах невід'ємної рівності чоловіків і жінок. Вона твердила про потенціал жінок у приносі внеску у суспільство на рівні з чоловіками в той час, коли японська освітня система ставила за передумову, що жінок треба навчати як "хороших дружин, мудрих матерів" (*gyōsai kenbo*), чії внески у суспільство найкраще обмежувати сферою домашнього господарства.

Обережно критикуючи панівну ідеологію «хороша дружина, мудра мати», Коїдзумі стверджувала, що «обмеження жіночої діяльності сферою, обмеженою материнським, рівносильне поводженню з людськими жінками як з самицями тварин» і створює «перешкоду прогресу людства». У досить кумедній грі з терміном «*gyōsai kenbo*», вона різко зазначає, що хоча сучасна освіта для жінок неодноразово наполягає на важливості жіночих обов'язків як дружин і матерів, чоловікам нічого не говорять про необхідність поводитися як «хороший чоловік, мудрий батько» (*gyōfu kenfu*).

На сьогоднішній день японські жінки мають доступ до якісної освіти, та за статистикою середини 2000-х років в Японії більше жінок отримують вищу освіту, ніж чоловіки. Підвищення рівня освіти та доходу жінок корелюють із падінням народжуваності та більшою свободою вибору шлюбних партнерів, які відповідають уявленням жінки про спосіб життя, тому вибір чоловіка для шлюбу набуває іншого характеру обумовленості – його здатністю виконувати сімейну роботу, тобто займатися вихованням дітей та розділяти хатні обов'язки. В багатьох західних країнах процес отримання більших прав та можливостей жінки йшов паралельно з руйнуванням стереотипу про традиційний гендерно-обумовлений розподіл праці в господарстві, проте в Японії післявоєнного періоду відбудови та становлення корпоративної культури доіндустріальні уявлення про гендерні ролі лише закріпилися. На певний час подібна консервація старих норм ізолювала Японію від соціальних потрясінь, яких зазнали інші індустріальні країни. Упродовж більшої частини ХХ ст. в Японії спостерігалось зниження рівня розлучень, а післявоєнне

піднесення ідеології "професійної домогосподарки" стимулювало чоловіків до надзвичайних зусиль у сфері праці та зайнятості, що тривало аж до 1980-х років. В 1990-х, в часи економічної кризи «Втраченого десятиліття» корпоративна культура, переважно чоловіча, набуває ще більш неетичних рис на фоні падіння заробітної плати та вимагання понаднормової роботи. Середня кількість робочих годин в Європейському Союзі становить 39 годин на тиждень. У Японії, враховуючи відпустку, річна загальна кількість оплачуваної праці перевищує середній показник ЄС на понад 400 годин, що відповідає десяти тижням оплачуваної праці. Економіст із праці, Кодзі Моріока, оцінив неоплачену понаднормову роботу у 2006 році на рівні 247 годин на одного працівника, який працює повний робочий день, що відповідає вартості приблизно 540 000 ієн або 6750 доларів США. Тобто, фізично здатність чоловіка виділяти час та докладати емоційних зусиль для підтримки якості шлюбу та виховання дітей є непомірно обмеженою. Автор дослідження, Скотт Норс, стверджує про позитивні зміни в тенденції більшої залученості японських чоловіків до проведення часу з дітьми, але ці показники лише залишають сподіватися на краще: *«Участь батьків у догляді за дітьми та час, проведений ними, постійно зростає. 3 хвилини на день у 1981 році стали 17 хвилинами в 1999 році, а в 2003 році вони перевищили 30 хвилин»*²⁰. Це знову демонструє збереження незбалансованого розподілу сімейних обов'язків, в якому жінки виконують майже 90% усієї сімейної роботи. Де-факто, таких жінок можна назвати матерями-одиначками, в чому можна погодитися з автором статті, якщо не враховувати стигматизацію та сильний тиск японського суспільства на справжніх матерів одиначок²¹.

Аналізуючи розвиток капіталістичних відносин за сприяння глобалізації, Ян Аарт Шольте піднімає тему «капіталу турботи», що історично майже повністю складався з жіночої праці, здебільшого не оплачувався та

²⁰ North S. The work-family dilemmas of Japan's salarymen. New York : Routledge, 2012. 17 p.

²¹ Fujita Mariko. "It's All Mother's Fault": Childcare and the Socialization of Working Mothers in Japan." Journal of Japanese Studies 15, no. 1 (1989): 67–91. <https://doi.org/10.2307/132408>.

забезпечувався дружинами/матерями²². До цього поняття відноситься не тільки виховання та турбота про власних дітей, але і піклування про родичів похилого віку. В розвинутих західних економіках розвиток глобалізації сприяв розвитку сектору надання послуг «капіталу турботи», але не зважаючи на високий розвиток Японії, в їхньому суспільстві і досі вважається неправильним користуватися такими послугами, як, наприклад, наймання покоївки для догляду за старими батьками чи няні для дітей²³.

Відводити окремий аспект впливу корпоративної культури Японії на інститут сім'ї в контексті підрозділу Рюхея, мені здалося дивним, оскільки фільм так і не демонструє робочого перенавантаження, втоми, що не дають герою втілювати своє батьківство. Таким чином, обов'язок дотримуватися традиційних гендерних ролей в розподілі праці виконувала в сім'ї Сасакі виключно дружина. Тим не менш, дослідження цієї проблеми пояснює те, як протягом довгих років сімейного життя трансформувалися за кадром стосунки всередині подружжям. Продовж всього хронометражу стрічки, між Мегумі та Рюхеєм відсутні романтичні взаємодії, прояви ніжності чи навіть фізичні доторки. Найяскравіше це виражено у сцені, де втомлена жінка просить підняти її, а чоловік, ігноруючи її, уходить в іншу кімнату. Їхні стосунки більше нагадують робочі відносини в сфері обслуговування, аніж сімейні зв'язки, що не можна стверджувати про стосунки Мегумі зі своїми синами. Рюхей абсолютно відсутній в житті своїх дітей, і це також поширене явище в японському суспільстві, особливо коли діти вже досягають підліткового віку. Так про це пише, Скотт Норс: *«З віком дитини час, який батько проводить з ним, різко скорочується: Діти у віці п'яти-десяти років проводять зі своїми батьками в середньому десять хвилин на день. У віці старше десяти років життя старших дітей зосереджено на школі та друзях, і в середньому це*

²² Scholte J. A. Globalization: a critical introduction. Basingstoke : Palgrave, 2000. 361 p.

²³ Aoki R. A demographic perspective on japan's 'lost decades. *Population and development review*. 2013. Vol. 38. P. 103–112. URL: <http://www.jstor.org/stable/23655289> (date of access: 03.05.2024).

менше трьох хвилин на день»²⁴. В цей мізерно короткий час, за вечерею чи сніданком, Рюхей проводить або з газетою в руках, або авторитарно забороняючи щось своїм синам (і немає значення, чи це якась дрібниця, як бажання грати на піаніно, чи рішення долучитися до армії США), що пояснює відсутність в них довіри до батька та близькості з ним. Де-факто, Мегумі – заміжня матір-одиначка, це ясно бачить Такасі, тому і заохочує її розвестися з батьком. Вона чинить опір цій пропозиції, засновуючись на моральних нормах японського суспільства, що з осудом ставиться до матерів-одиначок та зберігає ідеї доіндустріальних сімейних відносин, забуваючи про щастя та комфорт самої жінки. Мегумі наслідує традиційну роль дружини/матері, ігноруючи власні потреби та бажання, чому сприяє все її оточення, проте це не скасовує факту їхньої наявності.

За словами Крістін Вінгейт, багато японських жінок віддадуть перевагу чоловікові-американцю, а не японцю, вважаючи, що якщо японська жінка вийде заміж за чоловіка-неяпонця, він ставитиметься до неї з повагою, як до рівної. Існує бажання перейти від «феодальних відносин, пов'язаних із зобов'язаннями та ієрархією» до демократичних відносин, яким характерний вибір²⁵. З цим певною мірою можна не погодитися, оскільки питання полягає не в етнічному походженні чоловіка, а в світосприйнятті та ціннісній системі окремої людини. Японська корпоративна культура, насправді, стала полем збереження архаїчних уявлень та суспільних норм, підтримуючи гостру ієрархічність серед населення, гендерну сегрегацію в розподілі введення господарства та патріархальні стосунки всередині сім'ї. Можливо, поділяючи цю думку, режисер пропонує образ Грабіжника, чоловіка поза межами токсичного корпоративного стилю життя. В той самий час ніщо не заважало обрати для протиставлення Рюхею американця чи будь-якого іншого представника західної культури, проте це б лише укріпило уявлення про

²⁴ North S. The work-family dilemmas of Japan's salarymen. New York : Routledge, 2012. 17 p.

²⁵ Wingate K. Japanese salarymen: on the way to extinction? Undergraduate journal of global citizenship. 2011. Vol. 1, no. 1.

невиліковну хворобу японських чоловіків самознищувальною системністю. Грабіжник не стверджує зверхності над жінкою, прислухається до неї, погоджується, дозволяє їй вести автомобіль, символічно даючи їй владу над собою, що йде наперекір встановленому в японському суспільстві соціальному порядку. Лише перебуваючи в заручниках у злочинця, Мегумі отримує свободу вибирати, як їй розпоряджатися власним життям, поставити себе вище за турботу про сім'ю та уявлення про свою роль в ній, — це виявляється саме тим, чого вона таємно бажала. «Почати все наново» для неї означає прожити решту життя, присвятивши його собі, своєму вибору та бажанням замість постійної нормалізованої в суспільстві самопожертви, яка нікому насправді не потрібна.

На мою думку, головною підкресленою відмінністю Грабіжника від Рюхея є його неприналежність до японської корпоративної культури. В його поведінці та розповідях замість класичного для клерків ставлення до інших з позиції «Kiss up, kick down»²⁶ та спроб приховати власні недоліки зверхністю, превалює самокритичність. Ці два персонажі виражають собою дві протилежні антропологічні концепції, запропоновані 1946 року Рут Бенедикт в дослідженні патернів японської культури «Хризантема та меч»²⁷: Рюхей – всеціло представник культури сорому, страху зовнішнього розкриття, в той час як страждання Грабіжника інтерналізовані, вони походять з почуття власної провини перед собою та іншими, що ілюструє його приналежність до культури провини. Знову ж таки, культуру провини сама Бенедікт пов'язувала з Західною цивілізацією, в той час як культуру сорому – зі Східною. Наявність визначених практичних навичок, саме майстерності слюсарства, та спроби реалізуватися через вміння, а не через комунікації, можливо теж грає на користь теорії про те, що Грабіжник – це образ не просто позасистемного, але вестернізованого чоловіка, що і стає головним фактором його незвичності та привабливості для

²⁶ Doheny K. What drives 'kiss up, kick down' managers?. *Welcome to SHRM | The Voice of All Things Work*. URL: <https://www.shrm.org/topics-tools/news/managing-smart/drives-kiss-kick-managers> (date of access: 09.05.2024).

²⁷ Benedict R. *The chrysanthemum and the sword: Patterns of Japanese culture*. Boston : Houghton, 1946.

Мегумі. Він – інакший: він турбується про неї, торкається неї та дає їй владу над собою.

Сасакі Кендзі

Подвійні стандарти. Основну ідею сюжетної арки Кендзі можна висловити в нонконформізмі та небажанні миритися з лицемірством свого оточення ні в школі, ні вдома. Його юнацька максималістична специфіка погляду на життя стає дуже вдалою перспективою для критики подвійних стандартів, вкорінених в соціальну культуру японського суспільства. У будь-якому суспільстві існують приховані правила, розуміння яких може стати випробуванням під час дорослішання. У Японії це виражено у відомій парі термінів «татемае» та «хонне»: офіційна публічна точка зору на противагу приватної, чесної, яку не можна висловлювати стороннім. Хоча це явище не є унікальним лише для японської культури, воно має велике культурне значення. У процесі дорослішання японці повинні зрозуміти та прийняти цей подвійний стандарт у багатьох аспектах життя, який іноді непомітний, а в інших випадках – явний. Нездатність розумно розрізняти застосування цих правил вважається ознакою соціальної незрілості²⁸. Татемае – це зовнішній фасад, який японці проявляють перед сторонніми людьми або тими, хто не є членом їхньої спільноти. Це набір стандартів, принципів або правил, якими людина повинна керуватися, принаймні зовні. Татемае – це ввічливе та привітне обличчя, яке приховує хонне або справжні інтенції. Хонне – це те, що людина насправді відчуває, але не може відкрито висловити. Навіть у процесі навчання японських дітей, вони вже практикують слідування образу татемае в класі, незалежно від їхнього власного переконання щодо справи²⁹.

Ця пара категорій японської культури функціонує в межах ще двох японських соціальних концепцій, які регулюють поведінку індивіда в суспільстві: Івареру – ті, про кого говоритимуть інші, та мейваку – створення незручностей для інших. Пояснюючи перше поняття, праця Сайто та Робінсона використовує приклад батьківського повчання: *«Працюй так, щоб ти міг піти*

²⁸ Kawanishi Y. Shūkatsu utsu, the psychological toll of job-hunting in Japan. *College of global communication, obirin university (J.F. oberlin university)*. 2020. Vol. 20, no. 3.

²⁹ Trinidad G. J. D. Honne and tatemaе: exploring the two sides of Japanese society. 2014.

хоча б до школи середнього рівня. Кожна дитина тут навчається у школі вищого рівня. Якщо ти зазнаєш невдачі, ми будемо івареру та втратимо обличчя»³⁰. Тобто, це регуляція поведінки через страх сорому і закріплення вже згадуваної раніше культури сорому в поведінці нового покоління. Мейваку ж спрямоване на уникання дискомфорту інших від взаємодії з індивідом за умови, що всі притримуються правил татемае, за яких відмовити навіть за поважних причин непристойно. Зазначені явища мають на меті мінімізувати конфліктність в колективному суспільстві за рахунок нехтування індивідуальними відчуттями.

За правилами поведінки в японському соціумі, в сцені в школі, коли вчитель сварив Кендзі за «читання» журналу з мангою, головний герой мав би прийняти провину як даність, навіть за її відсутності, дозволяючи педагогу принижувати себе і надалі. Проте юнак відмовився слідувати публічній офіційній точці зору татемае, висловленій викладачем, спочатку поставив її під сумнів, а потім, не отримавши пояснень, виразив незгоду з несправедливим покаранням – тобто хонне. Така поведінка не зумовлена поганим етикетом Кендзі, але відстоюванням власних кордонів та переходом нового покоління з колективної неконфліктної культури до індивідуалістських цінностей. Подібні ціннісні зміни також проявляються і в сюжетній арці Такасі у відмові від слідування обов'язку старшого сина (чонана) залишатися в сімейній оселі для догляду за батьками та продовження роду. Патріархальні сімейні норми пов'язують сімейні обов'язки за старшинством дітей. Центральне значення мають давні та широко поширені сподівання, що первістки (чонан) або старші доньки (чоджьо), якщо батьки не мають синів, живуть з батьками, зберігають сімейний рід і підтримують батьків у старості³¹.

³⁰ Saito M., Robinson J. H. Iwareru and meiwaku: a comparative analysis of Japanese and American communicative styles. *MinneTESOL/WITESOL Journal*. Vol. 13. P. 1–18.

³¹ Uchikoshi F., Yoda S., Raymo J. M. Family norms and declining first-marriage rates: the role of sibship position in the Japanese marriage market. *Demography*. 2023. Vol. 60, no. 3. P. 939–963.

Зміна ментальності в конфлікті між поколіннями. Сіндзінруй, що перекладається буквально як «новий людський вид» або «нова порода», представляє собою нову молодіжну культуру, що з'явилася в Японії у 1980-х роках. Її мета полягає в тому, щоб «відрізнятися від усіх та робити те, що хочеться». Її члени виросли в «заможній, впливовій Японії» після зростання післявоєнної економіки. Багато старших поколінь сприймають цю нову молодіжну культуру негативно, вважаючи, що вона «відійшла від традиційних японських цінностей». Сіндзінруй відрізняється трьома характеристиками: перша - це сильна прихильність до індивідуалізму та «егоїстичних моделей поведінки, де молодь надає перевагу особистим вигодам або цінностям», друга - це споживацька культура, а третя - експресіонізм, або «прагнення представляти себе та виявляти прихильність індивіда до таких презентацій»³². Хоча цей дискурс і стосується періоду, що датується значно раніше за події фільму, важко не помітити його яскраву вираженість в проблематиці фільму. Не виключено, що це пов'язано з поколінням режисера Куросави Кійосі та його улюбленого актора Якушьо Кодзі (в фільмі зіграв роль Грабіжника), з яким вони зазвичай працюють. На це безпосередньо звернув увагу і Роман Розенбаум в своєму аналізі «Токійської сонати». Нестабільність, яка виникла внаслідок зростання соціального розшарування в Японії сучасності, найбільш гостро відчувається як у кінематографії, так і в мистецтві загалом, творців так званого розчарованого покоління або шираке седай. Це покоління закінчувало середню школу після завершення Корейської війни, коли стрімке зростання народжуваності серед бекі-бумерів припинилося, а післявоєнне Японське Економічне Диво почало згасати. Подібно до улюбленого актора Якушьо Кодзі, Куросава Кійосі народився в 1955 році, в поколінні, якому довелося розчаруватися в істеблішменті³³.

³² Wingate K. Japanese salarymen: on the way to extinction?. Undergraduate journal of global citizenship. 2011. Vol. 1, no. 1.

³³ Rosenbaum R. From the traditions of J-horror to the representation of kakusa shakai in Kurosawa's film Tokyo Sonata. *Contemporary Japan*. 2010. Vol. 22. P. 115–136.

Культурно-соціальні розриви в фільмі стосуються не лише самонищівної та всепоглинаючої системності старшого японського покоління, але і небажаних змін та переходу до нової свідомості молодих японців, чие прагнення до трансформації суспільства та країни жорстоко пригнічується прибічниками старого порядку. Не дивно, що в молоді складається враження, що побудувати індивідуалістське життя, в якому можливо висловлювати чесні думки, виділятися та презентувати себе як індивіда, можливо лише за кордоном, або за умови, якщо, як висловився друг Такасі, *«руйнівний землетрус переверне все з ніг на голову»*. Лінія доленосних нічних пригод, насправді, пропонує саме другий варіант, перевертаючи світогляди головних героїв та даючи цим поштовх до особистих, внутрішніх змін, які передують зовнішнім.

РОЗДІЛ III. ЯКИМ ВИЯВИЛОСЯ ЗАВТРА: СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ПРОБЛЕМ, ЩО БУЛИ ПІДНЯТІ В ФІЛЬМІ

В зв'язку з погіршеннями демографічної кризи Японії, дефіциту робочої сили та глобальними кризами останніх років, вимоги працевлаштування поступово змінюються. Ще в 2018 Кейданрен, японська бізнес-федерація, найпотужніше бізнес-лобі країни (що складається з понад 1300 корпорацій і 100 галузей промисловості), відповіла на критику японської системи найму за те, що вона не відображає глобалізацію, дефіцит робочої сили, та за брак гнучкості, реформою робочого найму. Восени 2018 року керівник організації зробив несподівану заяву про те, що вона більше не буде вимагати від компаній-членів дотримуватись інструкцій щодо найму персоналу, які діяли понад 60 років. Ця новина спричинила різні реакції серед молодих випускників: одні привітали її, а інші були збентежені зникненням чітких часових рамок. Проте ця реформа стосується лише певних аспектів найму нових випускників і не відхиляється від фундаментального принципу, що майбутні працівники повинні бути свіжими випускниками. Переконавання про строгу орієнтацію на людей певного віку важко розвіяти, зокрема, оскільки воно виключає кандидатів із різнобарвним життєвим досвідом та тих, хто можливо почав кар'єру пізніше у житті. Однак це не змінює важливого факту того, що багато компаній відсіюють абітурієнтів за престижністю університетів³⁴. Це рішення мало невеликий вплив на зниження стресу та тиску на молодь в пошуках роботи.

Станом на 2023 за показниками демографічних досліджень середній вік в Японії – це 49,1 років³⁵. Пенсійний вік в Японії на момент написання цієї дипломної роботи становить 64 роки³⁶, в багатьох статтях про старіння

³⁴ Kawanishi Y. Shūkatsu utsu, the psychological toll of job-hunting in Japan. *College of global communication, obirin university (J.F. oberlin university)*. 2020. Vol. 20, no. 3.

³⁵ Japan demographics 2023 (population, age, sex, trends) - worldometer. *Worldometer - real time world statistics*. URL: <https://www.worldometers.info/demographics/japan-demographics/> (date of access: 13.05.2024).

³⁶ Japan retirement age - men. *TRADING ECONOMICS | 20 million INDICATORS FROM 196 COUNTRIES*. URL: <https://tradingeconomics.com/japan/retirement-age-men> (date of access: 13.05.2024).

японського населення за поріг переходу до літнього віку Економічна і соціальна комісія ООН для Азії і Тихого океану бере позначку в 60 років³⁷. Відсоткова частка населення старше 60 років становить 36.4% від всього населення країни, що робить її другою країною за величиною частки літнього населення в світі, поступаючись першістю лише Монако³⁸.

Останніми роками японські компанії посилили стимули до залучення до праці людей похилого віку, стверджують Кьозука Тамакі та Катаяма Сіно в своїй статті для Nikkei: Зміна на ринку праці заохочує корпорації активніше залучати працівників старших 60. Багато людей, які були найняті ще до спаду економіки в 1990-х, тепер наближаються до віку виходу на пенсію, що збільшує тривогу щодо нестачі робочої сили. Кількість людей працездатного віку до 60 років поступово зменшується. У 2040 році в Японії буде не вистачати 11 мільйонів працівників, прогнозує Recruit Works Institute. Працевлаштування людей похилого віку розглядається як засіб полегшити тиск на ринку праці. За даними Міністерства внутрішніх справ і зв'язку, у 2022 році в країні було 14,54 мільйона працюючих людей у віці від 60 років, що становило 21,6% всіх зайнятих. Рівень зайнятості серед людей віком від 65 до 69 років зросло на близько 14 пунктів за останнє десятиліття, до 50,8%, і цей тренд очікується продовжитися³⁹. Частка японських компаній, які наймають літніх людей на роботу, за останнє десятиліття має тенденцію до зростання, і на сьогодні становить близько 40%⁴⁰. Отже, дефіцит робочої сили, зумовлений демографічною кризою та зниженням впливу глобалізації на корпорації, буквально вимушує до перегляду ставлення до найму працівників. В

³⁷ Japan | demographic changes. *Welcome to Demographic Changes | Demographic Changes*. URL: <https://www.population-trends-asiapacific.org/data/JPN> (date of access: 13.05.2024).

³⁸ Countries with the oldest population 2023 | Statista. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/264729/countries-with-the-largest-percentage-of-total-population-over-65-years/> (date of access: 13.05.2024).

³⁹ Kyojuzuka T., Katayama S. Corporate Japan sweetens incentives to retain workers 60 and over. *Nikkei Asia*. URL: <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Work/Corporate-Japan-sweetens-incentives-to-retain-workers-60-and-over> (date of access: 13.05.2024).

⁴⁰ Matsui M. Nearly 40% of Japanese companies hire people over 70 years old. *Nikkei Asia*. URL: <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Datawatch/Nearly-40-of-Japanese-companies-hire-people-over-70-years-old> (date of access: 13.05.2024).

нещодавніх заявах голова вже згадуваної організації Кейданрен також висловив схвалення ідеї працевлаштування літніх людей⁴¹. Це може свідчити про більшу гнучкість найму японської корпоративної культури в майбутньому, що призведе до перегляду інструкцій з найму та до поступового переходу до більш об'єктивної оцінки кандидатів за їхніми навичками та заслугами, а не за академічним минулим. На жаль, каталізатором цих змін стала не суспільна критика та увага держави до наслідків неетичного працевлаштування та відсіювання старших працівників з поля можливостей робочої самореалізації, а гостра криза, спричинена потрясіннями в світі та невирішеними проблемами японської політики.

З кожним роком демографічна криза стає більш видимою та гнітючою для японської громадськості. Загальний коефіцієнт народжуваності в Японії впав до 1,2 у 2022 році, що є найнижчим показником за попередні 17 років⁴². Певним чином це пов'язано також з наслідками коронавірусної пандемії та стрімкому поширенні соціальної ізоляції в розвинутих країнах. За результатами міжнародного дослідження було зафіксовано значний вплив державних обмежень під час карантину на погіршення психічного стану та сприяння відчуттю самотності в багатьох громадян низки досліджених країн⁴³. Проте ця проблема не була вирішена зняттям раніше запроваджених обмежень, вона так і залишається невирішеною та лише загострюється, що отримало назву «пандемія самотності». Наприкінці 2023 року ВООЗ навіть оголосила самотність «глобальною проблемою охорони здоров'я»⁴⁴, тому не варто применшувати значення цього чиннику на погіршення японської демографічної

⁴¹ Keidanren chairman Tokura's statements and comments at his press conference (2024-02-13). *Keidanren*. URL: <https://www.keidanren.or.jp/en/speech/kaiken/2024/0213.html#p6> (date of access: 13.05.2024).

⁴² Nakamura Y. Japan's birthrate fell to 1.2 range in 2022, lowest in 17 years. *Nikkei Asia*. URL: <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Society/Japan-s-birthrate-fell-to-1.2-range-in-2022-lowest-in-17-years> (date of access: 15.05.2024).

⁴³ Impact of the COVID-19 pandemic on loneliness and social isolation: a multi-country study / R. O'Sullivan et al. *International journal of environmental research and public health*. 2021. Vol. 18, no. 19. P. 9982. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph18199982> (date of access: 16.05.2024).

⁴⁴ Johnson S. WHO declares loneliness a 'global public health concern'. *the Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/global-development/2023/nov/16/who-declares-loneliness-a-global-public-health-concern> (date of access: 15.05.2024).

кризи. Накамура зазначає, що пандемічні обмеження також сприяли зменшенню кількості шлюбів в Японії: у 2022 році, за попередніми даними, вона знизилася приблизно на 100 000 порівняно з 2019 роком, до початку спалаху, з чим безпосередньо пов'язане і зменшення народжуваності⁴⁵.

Темпи японського падіння народжуваності виявляються значно швидшими за прогнозовані. Підкреслюючи серйозність виклику подолання демографічної кризи в парламентській промові 23 січня 2023 року, прем'єр-міністр Японії Кісіда Фуміо заявив, що *третья за величиною економіка світу знаходиться «на межі» соціальної дисфункції*. Його уряд планує запровадити щомісячну фінансову допомогу для утримання дітей до 15 років для стимуляції народжуваності, оскільки однією з найпоширеніших причин, чому японці не хочуть мати дітей, є саме нестача коштів. Поки що це найконкретніша частина плану уряду Кісиди для подолання кризи, окрім цього він передбачає подвоїти бюджет на політику виховання дітей, зосередившись ще на двох стовпах: послуг з догляду за дітьми та реформи стилю роботи⁴⁶.

Найбільше сподівань на розв'язання проблеми з огляду на дослідження цієї проблематики в другому розділі викликає останній пункт, але складається враження, що передбачені зміни будуть мінімальними та нічим не зможуть зарадити. У серпні 2022 року, Огура Масанобу був призначений міністром Японії, відповідальним за розширення прав і можливостей жінок та гендерну рівність. Це викликало критику, оскільки навіть інтереси жінок за ситуації значної переваги кількості чоловіків в уряді представляє чоловік, особливо після 5 попередніх міністрів на цій посаді, що були жінками. *«Гендерна різниця в оплаті праці є великою проблемою в Японії разом із низьким рівнем представництва жінок на керівних посадах»*, — сказав Огура в інтерв'ю з

⁴⁵ Nakamura Y. Japan's birthrate fell to 1.2 range in 2022, lowest in 17 years. *Nikkei Asia*. URL: <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Society/Japan-s-birthrate-fell-to-1.2-range-in-2022-lowest-in-17-years> (date of access: 15.05.2024).

⁴⁶ Iwamoto K. Japan readies 'last hope' measures to stop falling births. *Nikkei Asia*. URL: <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Asia-Insight/Japan-readies-last-hope-measures-to-stop-falling-births> (date of access: 15.05.2024).

репортером Nikkei. Щоб вирішити цю проблему, він пропонує «створити середовище, у якому жінки зможуть суміщати роботу з вихованням дітей» та пообіцяв докласти всіх зусиль, щоб «заохотити чоловіків більше брати участь у догляді за дітьми та брати більше батьківських відпусток»⁴⁷. З одного боку, міністр має певне розуміння орієнтирів напрямку подолання проблем гендерної нерівності та відповідно демографічної кризи, проте навіть в риторичі відчувається фундаментальне нерозуміння та збереження ментальних установок, що створюють ці проблеми. В Японії вже існує середовище, в якому жінки можуть (і вимушені) суміщати роботу та виховання дітей, проте ця робота передбачає здебільшого неповну зайнятість, яка найбільше уражена ризиками скорочення та неетичного поведіння керівництва з працівниками, в тому числі й нерівної оплати однакової праці. Проблема полягає в тому, що роботу та виховання дітей суміщати повинні чоловіки також, треба розв'язувати проблему де-факто «заміжніх матерів-одиначок». Видається, що Огура розуміє необхідність участі чоловіків у вихованні дітей, проте його риторика окреслює проблему як особистий вибір чоловіків, продиктований культурними установками, тому начебто можна це вирішити просто заохоченням. Збільшення батьківських відпусток – це безглузде тактичне рішення проблеми, яке не враховує тиску керівництва компаній та корпоративних колективів на чоловіків, які їх беруть⁴⁸. Якщо це і є тим, чим обмежується та що передбачає так звана «реформа стилю роботи», тоді не варто очікувати суттєвих зрушень. Це насправді дуже прикро, оскільки саме серйозна реформа корпоративного стилю і є ключем до принаймні часткового вирішення демографічної кризи, проте вона має стосуватися не лише подолання сексизму в працевлаштуванні, але й жорсткішому контролю спроб корпорацій примушувати працівників до понаднормової неоплачуваної праці та «робочих

⁴⁷ French A., Imahashi R., Suzuki W. Inside Japan's gender problem: the men tasked with empowering women. *Nikkei Asia*. URL: <https://asia.nikkei.com/Spotlight/The-Big-Story/Inside-Japan-s-gender-problem-The-men-tasked-with-empowering-women> (date of access: 15.05.2024).

⁴⁸ North S. The work-family dilemmas of Japan's salarymen. New York : Routledge, 2012. 17 p.

завдань додому». Необхідно створювати профспілки, розбудувати інструменти примусу корпорацій до етичного поводження з працівниками як мінімум за допомогою великих болісних штрафних санкцій таких компаній та працедавців. Сама ментальність поводження з працівниками, як з власністю корпорації чи як з рабами, має бути зруйнована, що понесе за собою докорінну зміну японської корпоративної культури та, можливо, її повний занепад. З роками проблема робочого стилю лише більше загострилася, за принципом доміно поставивши під загрозу саме виживання японського народу.

З огляду на реакцію Японії на повномасштабне вторгнення Росії в Україну, можна стверджувати що Новий Пацифізм, перехід до якого був досліджений в попередньому розділі, закріпився в політичному дискурсі та суспільній ментальності Японії. Здебільшого є сенс заглибитися в тему зміни законодавства щодо експорту зброї та комплектуючих. В нещодавньому інтерв'ю Nikkei колишній радник з питань національної безпеки за уряду Абе Сіндзо, Ячі Сьотаро заявив: *«Роль миролюбної нації полягає в тому, щоб активно сприяти миру у світі та в регіоні. Спосіб долучення слід розглядати всебічно та з різних точок зору, і, звичайно, це може включати надання обладнання. Якщо Японія стане надто обережною щодо експорту обладнання, можливо, не знайдеться жодної країни, яка зможе підтримати Японію в надзвичайних ситуаціях»*⁴⁹. Він наголосив, що безпекове середовище Японії є «найважчим і найскладнішим з часів війни», і наголосив на необхідності того, щоб Японія відіграла активну роль у розбудові миру. У 2014 році, коли Ячі очолював Бюро національної безпеки, під керівництвом прем'єр-міністра Абе Сіндзо він керував рішенням Кабінету міністрів щодо «Трьох принципів експорту зброї», які в принципі забороняли експорт обладнання та відповідних технологій, за його сприяння вони були фундаментально переглянуті, відкриваючи шлях для експорту за певних умов.

⁴⁹ 地曳航. 防衛装備の輸出、原則全面解禁を 谷内元国家安保局長 - 日本経済新聞. 日本経済新聞. URL: <https://www.nikkei.com/article/DGXZQOUA211NH0R20C24A2000000/> (дата звернення: 16.05.2024).

Чинна влада збільшує витрати на оборону, розуміючи не лише необхідність залучення до забезпечення миру в світі, але разом з тим інтенсифікацію загрози агресії від Північної Кореї та Китайської Народної Республіки. Основними орієнтирами розвитку оборонної сфери на сьогодні є безпека, інновації та мир. Уряд почав фінансувати стартапи для розробки інновацій, що можуть сприяти створенню новітніх видів озброєння. Іноземні виробники зброї також бачать потенціал в Японії та переносять штаб-квартири до неї. Міжнародна видимість Японії як виробника зброї поступово зростає, хоча досі багато країн не ставляться серйозно до співпраці через жорстке правове регулювання передачі комплектування, що ускладнює будь-які справи. Відсутність світової довіри виступає певною перешкодою для наміру уряду використати збільшений оборонний бюджет для розвитку вітчизняної промисловості, щоб поступово змінити світогляд японських компаній. У березні 2023 року заступник міністра оборони України Володимир Гаврилов прибув до Японії. Він представив міністру оборони Хамада Ясукадзу та іншим список речей, які Україна хотіла отримати, включаючи японські системи ППО та артилерійські снаряди. В Міноборони Японії не змогли дати чіткої відповіді. Тим не менш, вже 14 грудня було між Великобританією, Італією та Японією було підписано угоду про спільну розробку нового вдосконаленого реактивного винищувача, що насправді є чималим проривом в залученні Японії до подібного оборонного співробітництва. Наразі японці бачать прикладом для наслідування Південну Корею, що прагне посісти чільне місце в світовому експорті зброї, оскільки її державний і приватний сектори успішно співпрацюють над вдосконаленням оборонних технологій. Південнокорейська сильна сторона полягає також в тому, що вони вдосконалювали технології подвійного призначення з раннього етапу, оскільки військові шукають нові технології в цивільному світі, а компанії завжди дивляться на армію як на місце для використання нових технологій⁵⁰.

⁵⁰ 日本経済新聞社. 戦闘機の輸出、日本が探る意味 「防衛産業を考える」 「防衛産業を考える」まとめ読み

Японські уряд і правляча партія до кінця року 2023 спростили систему експорту оборонної техніки, виробленої за ліцензією в Японії з використанням патентів інших країн. Це передбачало повне скасування заборони на надання оборонного обладнання країнам-власникам патентів. Летальна зброя також була дозволена до експорту з обмеженими умовами, наприклад, якщо вона підпадає під п'ять категорій для цілей експорту, наприклад для спостереження або транспортування. Уряд і Ліберально-демократична партія розраховують надати США та іншим країнам ракети ППО та винищувачі. Важливо зазначити, що заборона на постачання обладнання країнами, що перебувають у стані війни, зберігається⁵¹, оскільки вона закріплена в конституції⁵². Тим не менш, це також має на меті непряму допомогу Україні, оскільки дозволить поповнювати запаси, наприклад, боєприпасів Сполучених штатів та Європи, що вирішить проблему вагання цих країн з наданням допомоги Україні через власну оборонну виснаженість.

Японія також має досвід надання Україні бронезилетів, шоломів та транспортних засобів, які належали Силам Самооборони. Вони надали підтримку на основі статті 116-3 Закону про сили самооборони, яка є основою для передачі непотрібного обладнання. Певна частина японського суспільства висловлює потребу виробити такі заходи, як здача непотрібної техніки, яку могли б віддали самооборонівці. Деякі побоюються, що постачання оборонної техніки в Україну може бути розцінене як участь у бойових діях⁵³. Рівень солідарності Японії з Україною після повномасштабного вторгнення та її характер вражають. Порівнюючи природу цієї солідарності з репрезентованою

日本経済新聞. 日本経済新聞.

URL: <https://www.nikkei.com/article/DGXZQOUA09ATC0Z00C24A2000000/> (дата звернення: 16.05.2024).

⁵¹ 日本経済新聞社. 防衛装備輸出、特許保有国に全面解禁へ 半歩前進も一部越年 - 日本経済新聞. 日本経済新聞. URL: <https://www.nikkei.com/article/DGXZQOUA091LE0Z01C23A2000000/> (дата звернення: 16.05.2024).

⁵² Бойко О. Чому Японія не може надавати Україні зброю – посол Корсунський про політику Токіо щодо війни. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/381572-comu-aponia-ne-moze-nadavati-ukraini-zbrou-posol-ukraini-v-aponii-sergij-korsunskij-pro-politiku-tokio-sodo-vijni/> (дата звернення: 16.05.2024).

⁵³ 日本経済新聞社. ウクライナ復興支援、安保分野でも 政府が新制度で調整 通信や港湾を再建 - 日本経済新聞. 日本経済新聞. URL: <https://www.nikkei.com/article/DGXZQOUA1972M0Z10C23A7000000/> (дата звернення: 16.05.2024).

в фільмі солідарністю з США, що вступили у вигаданий збройний конфлікт, в реаліях сучасності японське суспільство почувається більш суб'єктивним, адже підтримка виходить з почуття справедливості та бажання допомогти країні-«однодумці», що поділяє демократичні та правові цінності з Японією. В «Токійській сонаті» характер підтримки США виходив з патерналізму країни-протектора та почуття необхідності слідувати за цією країною як обов'язку японців. Російсько-українська війна демонструє неочікувані сторони японської внутрішньої та зовнішньої політики. Нещодавно, 11 квітня 2024 року Кісіда Фуміо виступив в Конгресі США з вимогою до американських політиків *згадати їхню роль в світі та продовжували відігравати ключову роль підтримки свободи у справах націй* в контексті затримки допомоги Україні. Коментуючи здивування, яке викликала така гостра критична заява прем'єр міністра Японії, посол України Сергій Корсунський висловився так: *завжди США закликали Японію бути активнішою, а тут прем'єр Японії закликає США повернутися назад у світ*⁵⁴. Все це свідчить про значні зміни в ментальності японців, а саме про усвідомлення відповідальності за сприяння миру та прагнення збільшити значення Японії на геополітичній арені.

⁵⁴ Тарасов О. «У повітрі є відчуття конфлікту». Японія переглядає оборонну стратегію і закликає США «повернутися у світ» – інтерв'ю з послом Корсунським. Новини України та Світу. Головні і останні новини - NV. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/yak-agresiya-rosiji-zminyuuye-bezpekovu-politiku-yaponiji-i-jiji-pidhodi-korsunskiy-novini-ukrajini-50410907.html> (дата звернення: 16.05.2024).

ВИСНОВКИ

Можливо, значення фільму «Токійська соната» доволі незначне та фільм не мав впливу ні на розвиток розглянутої проблематики, ні на зміну суспільної думки про явища повсякденної Японії. Проте лаконічна форма виконання та глибокий та широкий погляд режисера на сучасні проблеми його країни не може не викликати захоплення. Разом з тим, впродовж дослідження всього таймлайну теми, мимоволі приходиш до висновку, що з часом розглянута проблематика стала лише більш актуальною, особливо в контексті війни.

Одним з поштовхів вибору теми дипломної роботи стало моє знайомство з японцем покоління Шираке седай, який допоміг з перекладом деяких джерел для написання цієї праці. Його гостра критика та ресентимент до власної країни певний час були мені незрозумілими, але авторитет та повага до цієї людини спонукали приймати його точку зору. При першому знайомстві з фільмом «Токійська соната» історія та вплетені в неї наративи безнадійності Японії, охопленої безліччю систем повсякденності, що знищують її зсередини, дуже точно резонували з думками мого друга.

Дискурс цієї кінематографічної праці дуже широкий та різноманітний, та залишилося ще чимало аспектів, на які можна було б звернути увагу і дослідити. Тим не менш, підсумовуючи результати дослідницької частини цієї дипломної роботи, моє розуміння соціально-культурної проблематики японського суспільства значно заглибилося. Не менш важливим для мене було також об'єктивно описати ступінь підтримки Японією України та проблематики цього питання не з точки зору оптимістичних очікувань та бажань, а реалістичного розуміння законодавчих та ментальних особливостей японського суспільства, що бракує в українському інформаційному просторі. Звертаючись до поширених знань про бусідо, давню довоєнну японську культуру, українці часто звертаються до японців з питаннями про те, *коли буде другий фронт на Чішімських островах*, і у відповідь отримують лише ніяковий

сміх. Сподіваюся, моя робота матиме просвітницький ефект в аспекті японської специфіки обговорення таких питань.

ФІЛЬМОГРАФІЯ

リング / Ringu / Дзвінок, реж. Наката Хідео, 1998 р.

トウキョウソナタ / Tōkyō Sonata / Токійська соната, реж. Куросава Кійосі,
2008

БІБЛІОГРАФІЯ ТА ВІДЕОГРАФІЯ

1. A CFR Inffoguide "Constitutional Change in Japan". Japan's postwar constitution. Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/japan-constitution/japans-postwar-constitution> (date of access: 04.05.2024).
2. Aoki R. A demographic perspective on japan's 'lost decades. Population and development review. 2013. Vol. 38. P. 103–112. URL: <http://www.jstor.org/stable/23655289> (date of access: 03.05.2024).
3. Benedict R. The chrysanthemum and the sword: Patterns of Japanese culture. Boston : Houghton, 1946.
4. Boyer-Degoul M. Seeking for new values: failure and crisis of models in Tsukamoto's and Kurosawa's Tokyo films. Université libre de bruxelles. 2017.
5. Bullock J. C. 5. coeducation in the age of "good wife, wise mother": Koizumi Ikuko's quest for "equality of opportunity". Rethinking Japanese feminisms / ed. by J. C. Bullock, A. Kano, J. Welker. Honolulu, 2017. P. 89–102. URL: <https://doi.org/10.1515/9780824866730-007> (date of access: 09.05.2024).
6. Contributors to Wikimedia projects. Japan self-defense forces - wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Japan_Self-Defense_Forces (date of access: 04.05.2024).
7. Countries with the oldest population 2023 | Statista. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/264729/countries-with-the-largest-percentage-of-total-population-over-65-years/> (date of access: 13.05.2024).
8. Daisuke A. Kōmeitō in Japanese politics: its pacifism and influence on Japan's security policy. Sōka university peace research institute. 2013. Vol. 12, no. 3.
9. Doheny K. What drives 'kiss up, kick down' managers?. Welcome to SHRM | The Voice of All Things Work. URL: <https://www.shrm.org/topics-tools/news/managing-smart/drives-kiss-kick-managers> (date of access: 09.05.2024).
10. French A., Imahashi R., Suzuki W. Inside Japan's gender problem: the men tasked with empowering women. Nikkei Asia. URL:

- <https://asia.nikkei.com/Spotlight/The-Big-Story/Inside-Japan-s-gender-problem-The-men-tasked-with-empowering-women> (date of access: 15.05.2024).
11. Fujita Mariko. “‘It’s All Mother’s Fault’: Childcare and the Socialization of Working Mothers in Japan.” *Journal of Japanese Studies* 15, no. 1 (1989): 67–91. <https://doi.org/10.2307/132408>.
 12. Guillen M. Tokyo sonata – the evening class interview with Kiyoshi Kurosawa. *The Evening Class*. URL: <https://theeveningclass.blogspot.com/2008/12/tokyo-sonata-evening-class-interview.html> (date of access: 03.05.2024).
 13. Hartzheim B. Master of more: an interview with Kiyoshi Kurosawa. *UCLA International Institute*. URL: <https://www.international.ucla.edu/asia/article/106374> (date of access: 16.05.2024).
 14. Impact of the COVID-19 pandemic on loneliness and social isolation: a multi-country study / R. O’Sullivan et al. *International journal of environmental research and public health*. 2021. Vol. 18, no. 19. P. 9982. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph18199982> (date of access: 16.05.2024).
 15. Iwamoto K. Japan readies 'last hope' measures to stop falling births. *Nikkei Asia*. URL: <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Asia-Insight/Japan-readies-last-hope-measures-to-stop-falling-births> (date of access: 15.05.2024).
 16. Japan | demographic changes. *Welcome to Demographic Changes | Demographic Changes*. URL: <https://www.population-trends-asiapacific.org/data/JPN> (date of access: 13.05.2024).
 17. Japan demographics 2023 (population, age, sex, trends) - worldometer. *Worldometer - real time world statistics*. URL: <https://www.worldometers.info/demographics/japan-demographics/> (date of access: 13.05.2024).
 18. Japan retirement age - men. *TRADING ECONOMICS | 20 million INDICATORS FROM 196 COUNTRIES*. URL:

- <https://tradingeconomics.com/japan/retirement-age-men> (date of access: 13.05.2024).
19. Johnson S. WHO declares loneliness a 'global public health concern'. the Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/global-development/2023/nov/16/who-declares-loneliness-a-global-public-health-concern> (date of access: 15.05.2024).
20. Kawanishi Y. Shūkatsu utsu, the psychological toll of job-hunting in Japan. College of global communication, obirin university (J.F. oberlin university). 2020. Vol. 20, no. 3.
21. Keidanren chairman Tokura's statements and comments at his press conference (2024-02-13). Keidanren. URL: <https://www.keidanren.or.jp/en/speech/kaiken/2024/0213.html#p6> (date of access: 13.05.2024).
22. Kumayama A. Job search, Japan: strategies for gaining employment in a Japanese firm/subsidiary or multinational subsidiary in Japan. Global business languages. 2010. Vol. 6, no. 1.
23. Kyojuka T., Katayama S. Corporate Japan sweetens incentives to retain workers 60 and over. Nikkei Asia. URL: <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Work/Corporate-Japan-sweetens-incentives-to-retain-workers-60-and-over> (date of access: 13.05.2024).
24. Matsui M. Nearly 40% of Japanese companies hire people over 70 years old. Nikkei Asia. URL: <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Datawatch/Nearly-40-of-Japanese-companies-hire-people-over-70-years-old> (date of access: 13.05.2024).
25. movieweb. Tokyo Sonata - Exclusive: Kiyoshi Kurosawa video, 2010. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=IouJIN28oA0> (date of access: 15.02.2024).
26. Nakamura Y. Japan's birthrate fell to 1.2 range in 2022, lowest in 17 years. Nikkei Asia. URL: <https://asia.nikkei.com/Spotlight/Society/Japan-s-birthrate-fell-to-1.2-range-in-2022-lowest-in-17-years> (date of access: 15.05.2024).

27. North S. The work-family dilemmas of Japan's salarymen. New York : Routledge, 2012. 17 p.
28. Rosenbaum R. From the traditions of J-horror to the representation of kakusa shakai in Kurosawa's film Tokyo Sonata. Contemporary Japan. 2010. Vol. 22. P. 115–136.
29. Saito M., Robinson J. H. Iwareru and meiwaku: a comparative analysis of Japanese and American communicative styles. MinneTESOL/WITESOL Journal. Vol. 13. P. 1–18.
30. Scholte J. A. Globalization: a critical introduction. Basingstoke : Palgrave, 2000. 361 p.
31. Srivastava S. How outsourcing helped companies survive the 2008 recession? Appinventiv. URL: <https://appinventiv.com/blog/why-outsource-during-recession/> (date of access: 03.05.2024).
32. Sullivan, Jeremiah J. and Richard B. Peterson. A Test of Theories Underlying the Japanese Lifetime Employment System. Journal of International Business Studies. 1991. Vol. 22, No. 1, pp. 79-97.
33. The constitution of Japan. Prime Minister's Office of Japan. URL: https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html (date of access: 04.05.2024).
34. Trinidad G. J. D. Honne and tatemaie: exploring the two sides of Japanese society. 2014.
35. Uchikoshi F., Yoda S., Raymo J. M. Family norms and declining first-marriage rates: the role of sibship position in the Japanese marriage market. Demography. 2023. Vol. 60, no. 3. P. 939–963.
36. Wingate K. Japanese salarymen: on the way to extinction? Undergraduate journal of global citizenship. 2011. Vol. 1, no. 1.
37. Бойко О. Чому Японія не може надавати Україні зброю – посол Корсунський про політику Токіо щодо війни. Суспільне новини. URL: <https://susplne.media/381572-comu-aponia-ne-moze-nadavati-ukraini-zbrou->

- posol-ukraini-v-aponii-sergij-korsunskij-pro-politiku-tokio-sodo-vijni/ (дата звернення: 16.05.2024).
38. Тарасов О. «У повітрі є відчуття конфлікту». Японія переглядає оборонну стратегію і закликає США «повернутися у світ» – інтерв'ю з послом Корсунським. Новини України та Світу. Головні і останні новини - NV. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/yak-agresiya-rosiji-zminyuye-bezpekovu-politiku-yaponiji-i-jiji-pidhodi-korsunskiy-novini-ukrajini-50410907.html> (дата звернення: 16.05.2024).
39. 地曳 航. 防衛装備の輸出、原則全面解禁を 谷内元国家安保局長 - 日本経済新聞. URL: <https://www.nikkei.com/article/DGXZQOUA211NH0R20C24A2000000/> (дата звернення: 16.05.2024).
40. 日本経済新聞社. ウクライナ復興支援、安保分野でも 政府が新制度で調整 通信や港湾を再建 - 日本経済新聞. URL: <https://www.nikkei.com/article/DGXZQOUA1972M0Z10C23A7000000/> (дата звернення: 16.05.2024).
41. 黒沢 清 (Kiyoshi KUROSAWA) - 経歴 - researchmap. URL: https://researchmap.jp/kurosawa.kiyoshi/research_experience (дата звернення: 16.05.2024).